

LIETUVI LITERATŲ RAŠYBA TARP KARO IR PRIEKALO

Lietuvi literatūra beveik niekada neturėjo gerą lygį normaliai raidai. Kol senoji Lietuvos valstybė buvo galinga, jos šviesuomenė rašė lietuvišku žodžiu beveik nesidomėdavo. Nedaug klerų geresnis lietuvi literatūrai stovėti buvo tai valstybei sugriuvus, nors tada ir atsirado vienas antras šviesuolis, kuriam lietuvių kalba tapo brangi. Baudžiavos panaikinimas 1861 m., rodė, galėjo duoti didelį masą naujų skaitytojų, tačiau tada už trejus metus ant Lietuvos nusileido naktis be aušros, kuri turėjo sunaikinti bet kokią rašymo sklindančią šviesą. Didelė naujos demokratinės lietuvių šviesuomenės pasipriešinimo lietuvių kalbai ir jos literatūrai Rusijos nebuvo sunaikinta. Priešingai, ji tapo vis tautos sluoksniui pamiltą ir galėjo 1905-1940 m. laikotarpiu augti normaliai, kad ir neturėdama jokių specialių rėmimų bei mecenatų, nes iš karo pelenų atsikurusios Lietuvos valstybės tik penkerius metus (1935-1940) tepajam skirti valstybinės premijos už geriausius metklus.

II pasaulinio karo metai, sugriovę Lietuvos valstybę ir atnešę lietuviams ilgametą sovietinę okupaciją, sukūrė tokį stovintį lietuvi literatūroje, kokio ji niekada neturėjo, nes dalis jos rašytojų atsidūrė po kieta okupanto letena, o kita dalis, tremtiniais ir pabėgėliais pasitraukė į Vakarų Vokietiją ir Jungtines Amerikos Valstybes. Šitaip lietuvi literatūra nuo 1944 metų tapo perplėšta pusiau. Tie rašytojai, kurie buvo likę už geležinės uždangos ir ten naujai užaugo, turi sovietinės valdžios didelį ekonominį paramą vairiais pavidalais, bet neturi laisvės kurti pagal savo asmeninį kvėpimą ir sąžinį. O tie lietuvių rašytojai, kurie gyvena Vakarų pasaulyje, turi visiškai laisvę rašyti, ką tik nori, bet negali pasidžiaugti net minimaliomis ekonominėmis sąlygomis, kurios leistų parašytus kūrinius išspausdinti.

Šitaip dabartinė lietuvi literatūra yra atsidurusi tarp karo ir priekalo — vienur kurį žudomi jos laisvi dvasiniai tikslai ir polkiai, kitur kietas ekonominis priekalas neleidžia išvengti karo, pasiklausius sunaikinti dvasinius užmojus. Kaip tos suskaldytos lietuvi

literatūros stovis atrodė 1950-1960 metais, mąginame jį pavaizduoti trimis skirtingu laiku rašytais straipsniais.

Literatūros stovis Stalino diktatoje

Kas bent kiek pažįsta sovietinį gyvenimą, tas žino, kad jame vyrauja ir turi vyrauti herojinio optimizmo fasadas. Visur turi būti patosingai kalbama apie milžiniškus darbus, turi būti triukšmingai šaukiamas ir dulkos užgeriant gyvenimą, už laimingą jaunystę arba laimingą senatvę. Asmeninis rūpestis, sielvartas ir mintys apie mirtį laikomos buržuaziniiais reiškiniiais. Pesimistinis nuotaikoms ir mintims viešai pasireikšti neleidžiama. Todėl ir sovietinė spauda, kalbama apie sovietinį kasdieninį tikrovę, stengiasi patsi trimitais ir mušti būgnais, nors joje paprastai išimtinai sudaroma rėmė kritikos grojimai ir savikritikos atgailaujantieji tonai.

1950 metais iš teatralinio džiugavimo kiek labiau išsiskiria taip pat laikraščio straipsniai, kuriuose kalbama apie meną, literatūrą ir kritiką sovietinėje Lietuvoje. Žinoma, komunistai nebūtų bolševikais, jeigu jie melagingai nedžiugautų ir dėl tų, kuri siuvaizduot ar tikrai laimėjimais literatūroje, tačiau šie menkumas aiškiai net patiemis besiginantiesiems. Iš tikrųjų sovietinėje lietuvių literatūroje ir kritikoje stalininiais metais vyrauja tikra krizė, kurios reiškinius jau kelia sovietinė spauda, kad ir nederinama ją vadinti kriziniais. Sakysime, 1950 m. su dideliomis fanfaronėmis buvo minimas Lietuvos sovietizacijos (tikriausiai, žiaurios okupacijos) dešimtmetis. Visose gyvenimo srityse buvo stengiamasi parodyti laimėjimus ir pažangą. Pavyzdžiui, toms sukaktuvėms Vilniuje buvo pastatytas didžiulis sporto stadionas ir suruošta didelė sporto manifestacija, vadinama spartakiada; suruošta didžiulė dainų diena ir sukaktuvė dailės paroda.

Tačiau literatūros gyvenime toms sukaktuvėms paminti beveik ne stengta padaryti nieko, kas tikrai būtų verta dėmesio. Tuos visus «laimėjimus» literatūroje komunistinė spauda šitaip trumpai aptaria: «Šitai dėmesingai lietuvių tautos šventei pažymėti valstybinis grožinis literatūros leidykla išleido išties eilę knygų. Iš jų apimtimi išsiskiria tarybinis lietuvių poezijos ir prozos antologijos»¹. Kad būtų tikslesnis vaizdas, galima pridurti, kad poezijos antologija turi 373 puslapius, o prozos antologija — 455 psl. Tačiau jeigu prisiminsime, kad šitas antologijas sudarė nemaža kitur seniau¹

¹ *Tiesa*, 1950 m. rugpjūčio 20 d.

išspausdint mirusi ir nebolševikišk autori rašt , tai jos n ra joks ypatingas laim jimas. Taip ypa atrodo, turint galvoje, kad jau 1948 metais buvo išleista lietuvi poezijos ir prozos antologija *V liavos* (566 psl.), kur dalyvavo beveik visi tie patys gyvieji autoriai.

O kad šias antologijas buvo dedami net menki rašiniai rašini liai, tai iš dalies atskleidžia pats komunist partijos oficialus *Tiesa*, rašydama apie prozos antologij : «Tarybinis skaitytojas antologijoje ras ir toki vard , apie kuriuos jis šiaip jau nieko negirdi arba labai mažai tegirdi. Juk ne paslaptis, kad tokie rašytojai, kaip Grušas, Simonaityt , Paukštelis, labai maža arba nieko nedirba tarybinei prozai vystyti, nors savo laiku jie buvo pla iai žinomi, raš knygas. Ta iau užteko Grušui parašyti silpn apysak apie nesamo aukšto derliaus brigad , kad rinkinio redakcija d t ... Rinkinys parodo, kad eil m s rašytoj kuria labai maža, kad j ypatingai žemas produktyvumas. Juk neatsitiktinai ties eil s rašytoj k riniais mes matome skaitmenis 1946, 1947. Taip pat ne paslaptis yra tai, kad kai kurie rašytojai antologijoje fig ruoja su savo vienturiais veikalais ... Antologija taip pat parodo, jog m s rašytoj uždavinys yra nenuilstamai kovoti d l tolimesnio savo veikal meninio lygio k limo »².

Taigi, sovietinamoje Lietuvoje rašytojai raš mažai ir blogai. Ta b kl neatrods geresn , jei prie pamin t antologij dar prid sime S. Neries sen eil raš i antologij , kuri *Rinktin s* vardu 1950 m. buvo išleista sovietinio režimo dešimtme iui pažym ti. Šitas ir kitas knygas tur damas galvoje, sovietini lietuvi rašytoj draugijos pirmininkas ir «dvasios » vadas J. Šimkus valdybos plenumo pos dyje vis d lto konstatavo li dnus vaisius, pareikšdamas : « Skaitytojai laukia iš rašytoj nauj verting k rini , bet ši met literat ros balanse dar n ra nauj stambi k rini — romano, apysakos, poemos»³.

M ginkime pasiaiškinti, kod l taip buvo.

Viena tos kriz s išryšk jimo priežas i — kelios senesni rašytoj mirtys. Mir S. Neris ir P. Cvirka; mir oportunistas L. Gira, paskutin moment komunistams padar s akibrokšt , nes prieš mirt pasišauk kunig ir atliko išpažint ; mir taip pat ir Butk Juz ir Balys Sruoga. Nors šiedu pastarieji nebuvo komunistai, ta iau d l t rašytoj antireligini paži r ir j gana glaudži ryši su rus kult ra, bolševikai juos laiko sau artimais ir j k rinius deda

² Ten pat.

³ *Tiesa*, 1950 m. spalio 15 d.

savo sukaktuvines antologijas. Nors vieni šit rašytoj jau buvo k rybiškai smuk (S. Neris), o kiti visai nusigyven (L. Gira), ta iau beveik visi jie tur jo praeityje ger k rini ir b t šiandien savo vardais dekorav sovietin s lietuvi literat ros skurdokas pozicijas.

Dabar j išnykimas juo labiau jau iamas, kad ir kiti nekomunistiniai rašytojai, kurie buvo iškil nepriklausomos Lietuvos laikais, arba visai tyli, arba labai mažai terašo, arba blogai užsirekomenduoja. Tiesa, vieni j ištremti, o kiti, kurie moralinio ir kitokio teroro veikiami, m gino prisitaikyti ir antrosios bolševik okupacijos pradžioje paraš po vien kit veikaliuk , patys pasteb jo, kad iš j rašt nieko meniškai vertingo neišaina. Kasdien aiškiai matydami, kaip žiauriai naikinami visi krikš ioniški ir tautiniai pradai lietuvi tautoje, jautresnieji j tiesiog psichologiškai kurti nebepaj gia. Bolševikin s spaudos ujami ir priva iai, tur b t, terorizuojami, jie kartais m gina parašyti kok agitacin eil raštuk arba koki šablونيšk apysakait apie darbo pažang ir kolchoz laim , bet negi tuos menkniekius galima laikyti reikšminga k ryba?

Tiesa, tarpe t lietuvi rašytoj , kurie tur jo vard nepriklausomyb s laikais, yra m ginan i ir aktyviai reikštis. J skai iuje yra ir senas liberalas Vienuolis-Žukauskas. Ta iau š rašytoj jau perdaug slegia amžius, kad jis paskubomis paj gt k nors reikšmingesnio parašyti. Daug aktyvesnis yra buv s *Keturi v j* talentingas poetas T. Tilvytis. Šis, kadaise išdid ir savarankišk vyr vaidin s, visus kritikav s, ypa satyriškai pliek s mies ioni menkyst , dabar, užsikabin s Lenino ordin , nužemintai šliaužioja aplink Stalino stab , rašydamas jam odes, kaip ir visi komunistai; ta iau poezijoje T. Tilvytis jau yra tap s invalidu. Demontuodamas pagal bolševik recept savo poemas *Di i* ir *Artoj lius*, jas stipriai sužalojo. Tiesa, jis paraš ir nauj neva poem *Usnyn* , kuri sovietin spauda laiko stambia ir reikšminga, nes joje poetas pavaizduoj s darbo valstie i kov d l žem s ir laisv s, parod s klasi kov kaime ir demaskuoj s siurb les, iulpusias darbo valstie i krauj ir prakait ⁴. Galimas dalykas, kad ten partin s agitacijos yra nemažai, bet kad T. Tilvytis kaip poetas jau yra mir s, liudija vienas jo naujausi eil raš i , *Žvilgsnis vai:arus*, išspausdintas sovietin s poezijos sukaktuvine antologijoje. Vienas jo posmas šitaip skamba :

Anapus vandenyno niršta susikrimitus
 Devyngalv kapitalo pabaisa.
 Bet šiandien aš kaip niekuomet ramus ir rimtas,
 Nes mano pus j laisv ir tiesa.

⁴ *Tiesa*, 1950 m. spalio 9 d.

Komunistin *Tiesa* džiaugiasi šia melaginga strofa, tariamai demaskuojan ia amerikie i fašistus ir imperialistus. Bet, kas prisimena ankstybesnio Tilvy io poem pla iai laisv , skambi ir sklandži eil dar , tas iš pacituotos suluošusios strofos Tilvy io nebepaž sta. Už sukomunist jus Tilvyt juk geriau eiluoja nevienas pradedantis moksleivis.

Panašiai kaip Tilvytis, sen savo k rini perdirbin jimu dabar ver iasi K. Jankauskas ir J. Marcinkevi ius. Šis pastarasis sav s išpardavin tojas labai steng si naujais raštais siteikti II pasaulinio karo laikais. Ta iau v liau, matyt, nebepaj gdamas nauj agitacini menknieki parašyti, sovietin ms tez ms pritaik savo seniai parašyt roman *Nemunas patvino*. Ta iau d l šitokios «k rybos» pasipiktino net patys bolševikai, kurie šiaipjau pataik nams b na atlaid s. Apie t *Nemunas patvino* perdirbin sovietini lietuvi rašytoj t vas ir mokytojas J. Šimkus šitaip raš : «K autorius su juo padar ? Pa m praeity parašyt beid jin , kriminalin veikal ir lengva ranka j m “ perdirbin ti ”. Rezultate iš jo knyga, kuri suprofanavo, suklastojo eil lietuvi liaudies revoliucin s kovos moment (jei nekalb ti daugiau), o m s kritika tok “k rin ” sutiko kaip teigiam reiškini ». Ta iau «tai ne k ryba, o spekuliacija, ir tuo ji šlykštesn , kad bandoma spekuliuoti id jomis ir tokiu b du ramiai iš buržuazin s praeities augti [...] socializm », — baigia savo pasmerkim J. Marcinkevi iui ir K. Jankauskui J. Šimkus kažin kod l išimt padarydamas Tilvy iui⁵.

Be abejon s, tikraisiais sovietiniais rašytojais reikia laikyti grynusius komunistus ir j aukl tinius (iš poet sovietin je spaudoje dažnai minimi Reimeris, Moz ri nas, Mieželaitis, J. Šimkus, Valsi nien ; iš prozaik dažnai giriami J. Baltušis, J. Dovydaitis, A. Guzevi ius). Visai suprantama, kad šie Stalino garbintojai uoliai stengiasi rašyti pagal kompartijos reikalavimus. Kadangi, psichologiškai imant, jie jau iasi laisviausiai, galima b t manyti, kad jie sukuria k nors reikšmingesnio. Ta iau iš tikr j taip n ra. Kur jie rašo, jausdami tik kaip žmon s, ten ir j fragmentai išeina meniškai manomesni, ta iau, kai jie rašo pagal generalin linij , dažnai apie men ten sunku bekalb ti. Kadangi šit grynai sovietini lietuvi rašytoj teteko matyti tik pavyzdžius antologijoje, negalima ia j pilnai ir tiesiogiai vertinti. Tod l tenka pasikliauti tarpininkais. O vienu toki yra bolševikin s lietuvi kritikos «viršininkas» K. Korsakas. Jo šviesaus d mesio lig šiol n ra užsitarnav s n vienas aukš iau sumin t rašytoj ir poet , nors nepriklausomos Lietuvos

⁵ Žr. savaitrašt *Literat ra ir Menas*, 1950 m. kovo 5 d.

laikais jis neužmiršdavo nė vieno paj gesnio marksisto. O kad jis šiandien tuos komunistinio katekizmo populiarizatorius literat roje nekreipia dėmesio, tai liudija vieno to Korsako nepateptas, J. Šimkaus, viešas skundas. Ten jis rašo, kad K. Korsakas « po Didžiojo Tėvynės karo nesimėnėtinai vieno gyvo rašytojo naujokėrinio, kad ir kaip jis reikšmingas bebūtų, nedavė nė vieno išsamesnio straipsnio, kuriame būtų apibūdinti nagrinėjami nauji literatūros reiškiniai»⁶. Vėliau rašytojų valdybos plenumo susirinkime, tiesa, Korsakas viešai prisipažino šituo atžvilgiu padaręs klaidą; tačiau kas žino, ką reiškia sovietiniai atgailojimai, ir kas bent kiek nusiėmano literaturoje, tas supranta, kad negalima parašyti nei kritikos studijų nei straipsnių, kai literatūros veikalai, kuriuos reiktė nagrinėti, yra filosofiskai lėkšti, meniškai silpni, neoriginalūs.

Todėl visai suprantama, kad komunistinė literatūra seklumas ir spragas mėgina užlyginti du mėšionišką pomėgimą, bet sovietinamos Lietuvos rašytojų aristokratai — K. Korsakas ir A. Venclova. Ir jiedu, ypač Venclova, pliekia sieksninius eilėrašius apie išvaduotojus, apie Tarybų Lietuvą, apie Kremlių, apie penkmečio pavasarius, apie pavasario šventą kolchoze, tačiau visi šitie trimėtavimai nedaug ką aukščiau pakyla už publicistinį straipsnį ir neišsiskiria iš aukščiau sumintų komunistinių eilėraščių. Prie kokių banalybių kartais prieinama, gali paliudyti A. Venclovos eilėraščių *Didžioji šalies respublika jauna* šios eilutės:

Mes savo darbą ir Tėvynę mylim —
 Jos našė žemė, topolius klevus,
 Narsius jos žmones, jų rankas darbščiasias,
 Kurios kovoti moka ir statyti.
 Aplinkui darbininkai — broliai, sesės —
 Jų žygių, pergalių nesuskaityt.

Kaip matome, sueiliuota neblogiau už gimnazisto bandymus. Bet kokia to oficialaus optimizmo sekluma emociu ir vaizdiniu atžvilgiais!

Nors šitie visi aukščiau suminti eiliuotojai ir prozininkai, kurie komunistų partijos «tvenkiniuose» plaukioja kaip riebus karpiai, kurioje ryboje pasirodo kaip seklum kilbukai, nereikia manyti, kad jie visi neturėtų talento arba rašyti tik oportunistiškai prisitaikydami ir neturėdami komunistinio tikėjimo. Be abejojimo, pasitaiko juose ir oportunizmo, bet bus teisingiau pasakyti, kad jų komunistinis fana-

⁶ Ten pat.

tizmas dažnai kaip tik yra viena svarbi priežas i , žudan i j didesnius ar mažesnius talentus. Jeigu jie neb t taip toli nu j su savo talkininkavimu žiauriam Lietuvos okupantui, j reikt tiesiog gail tis, kad jie d l rusofiliškojo marksizmo imasi beveik Sizifo darbo literat roje.

Kaip gi kitaip, jei ne Sizifo darbu, pavadinti tas j pastangas literat riškai menin form vilkti visas politines, ekonomines ir technines aktualijas, kuri reikalauja kompartijos nemokšos? Kad jie to kiekvienoje recenzijoje prisispyr reikalauja, tai tegu paliudija vienas kitas pavyzdys. Štai sovietin s lietuvi prozos antologij aptardamas, recenzentas rašytojams prikiša: «Labai maža t ra nušvie iamas komunist partijos vaidmuo, visai neparodomas komunisto-vadovo vaidmuo. Labai maža teparodoma Lietuvos darbinink klas . Maža teparodomi kol kio kaimo pasiekimai, silpnai demaskuojami buržuaziniai nacionalistai »⁷.

Kiek v liau recenzuodamas sovietin s lietuvi poezijos antologij , kitas recenzentas beveik žodis žodin tuos pa ius priekaištus kartoja poetams : «Labai silpnai parodomas bolševik partijos, komunist vaidmuo... Beveik visai n ra nauj poezijos k rini apie m s gamykl ir fabrik žmones, apie m s didvyrišk darbinink klas ir jos pasiukojant darb . Dar silpniau vaizduojamas kol kinis kaimas, neparodomi inteligentijos atstovai. Tai rintas tr kumas, nes kiekvieno rašytojo pareiga — parodyti m s dien didvyrius, pirmaujan ius darbo žmones variose darbo šakose»⁸. Šitoki nuolatini šablonini zulinim b t galima nurodyti daugiau.

Ta iau kai šitokius reikalavimus rašytojai ir poetai (vieni iš oportunisto, kiti iš komunistinio tik jimo) ima taikyti literat rin je k ryboje, išeina kažin kas panašaus m ginim išspausti vanden iš akmenis. Taip yra tod l, kad politin s, partin s, ekonomin s ir techniškios temos yra vienos iš abstrak iausi ir toliausiai stovin i nuo normalaus žmogaus širdies ir nuo gili j amžin j sielvart bei siekim . O dar kai šitos sausos temos turi b ti atremtos aktualijas, interpretuojamas pagal partijos generalin linij , rašytojas ir poetas pastatomas prieš dvigub sunkenyb , nes kiekviena aktualija, kad ir be partin s interpretacijos, rašytoj varžo ir siaurina jo žvilgsn . Ta iau sovietiniame režime kiekvienas rašytojas susiduria su tre ia stiliaus ir formos sunkenybe, kuri nurodo antrasis žodis « socialistinio realizmo » termine. Kai pirmasis žodis, « socialistinis »,

⁷ *Tiesa*, 1950 m. rugpi io 20 d.

⁸ *Tiesa*, 1950 m. spalio 9 d.

reikalauja iš rašytojo marksistinis pasaulis ir politiniai, ekonominiai bei techniniai aktualijai, interpretuojami pagal partijos direktyvas, tai antrasis termino žodis, «realizmas», nurodo kardinio stili arba vaizdavimo būdą. Dvigubai susiaurintas ir apsunkintas temų pobūdis, rašytojas dar suvaržomas realizuojamoje formoje. Ir tas reikalaujamas realizmas nėra realizmas plačia prasme, bet naivusis realizmas, gyvenimiškas realizmas, maždaug toks, kokį težinojo gabi savamoksliai Žemaitai prieš penkiasdešimt metų Lietuvoje, o Vakarų Europa dar anksčiau. Tas naivus realizmas yra kilęs iš sitikinimo, kad literatas ir meno karys turi atspindėti gyvenimą, tartum gyvenimo kopija. Iš čia kyla nuolatinis sovietiniame spaudoje ir kritikoje kartojamas šūkis: «Ar čia gyvenimo». Todėl tokio vardo straipsnelyje anoniminis *Literat rus ir Meno* kritikas prispaudamas pabrėžia: «Daugiau tikro gyvenimo vaizdų, daugiau vaizduoti naujus, gyvenimą kuriančius tarybinius žmones, ar čia gyvenimo»⁹.

Jei šitą artimumą gyvenimui rašytojas galėtų suprasti taip, kaip jis jau čia ir galvoja, tai dar būtų pusbūdos, nes jis nors kardinio apipavidalinime turėtų laisvę. Bet kai, deja, tas gyvenimas turi būti interpretuojamas taip, kaip reikalauja partijos direktyvos, tai dažnai nebelieka ir to realizmo.

Taigi, politiniai, ekonominiai temų sausumas, aktualijai ir susiaurinto realizmo reikalavimai ir yra tos sunkenybės, kurios genialaus vado Stalino režime rašytojus pastatė Sizifo stovą — reikšmingi meniniai vaisiai net iš sunkiausio darbo beveik ne manoma sulaukti. Iš čia ir paaiški, kur krizės šaknys sovietiniame lietuvių literate roje.

Pereinant prie sovietinio lietuvių literatūros kritikos, reikia pasakyti, kad jos vaizdas dar menkesnis negu dailiosios literatūros. Tai mums liudija pati sovietinė spauda. Antai, vyriausias lietuvių rašytojų varovas J. Šimkus savo straipsnyje *Mums reikia bolševikinės literatūros kritikos* rašo: «Neabejotina, kad lietuvių tarybinis literatūros kritika per pokarinį laiką pasiekė tam tikrą laimėjimą, ypač vertinant literatūrą palikimą. Eilėmis rašytojų: K. Korsakas, A. Venclova, Br. Pranskus, V. Mykolaitis ir kiti mūsų marksistiškai svarstyti praeities rašytojų karybą. Tokiu būdu pasiekta teigiamas rezultatas svarstant Donelaičio, Baranausko, Maironio, Žemaitės, Lazdynėlių, Pelės ir kai kurių kitų mūsų rašytojų karybą. Beabejotai, tame darbe buvo padaryta klaidų, bet mūsų partijos nurodymai ir

⁹ *Literatūra ir Menas*, 1950 m. birželio 4 d.

kritikos dka klaidos buvo ištaistytos [...] Bet, neži rint aukšiau sumint teigiam kritikos reiškiniai, kiekvienas matome, kad literatros kritikos srityje kiekybiškai pas mus pasiekta dar labai maža, o pati kritika dažnai bna su žymiais trkumais ir klaidomis, neprincipin, neretai padiktuota asmeninio išskai iavimo motyv, neatidengianti svarbi krinio trkum, lie ianti daugiausia turin, nutylinti formos bei meistriškumo, estetikos klausimus, nek rybiška»^{10 12}.

Toliau draugas J. Šimkus nurodo konkre ius neigiamus reiškinius bei j priežastis ir v l keliais atvejais pliekia, rankoves atsiraits, apskritai: «Jeigu daug trkum ir negalavim yra kritikoj, vertinan ioj palikim, tai dar blogesn pad tis su tarybiniai aktualiai krini kritika. Pastaruju laiku m s proza ir poezija padar verting žingsn pirmyn. Iš jo keletas roman, j tarpe toks vertingas romanas, kaip A. Guzevi iaus *Kalvio Ignoto teisyb*. Pasirod T. Tilvyio labai reikšminga poema *Usnyne* [...] Poezija iš esm s padar didel šuol socialistin realizm. Vis ryškiau pavaizduojamas m s persitvarkymas, m s tarybinio žmogaus augimas. Tuo tarpu literatros kritika velkasi iš paskos (ir tiesiog nepasivelka), tenkinasi negausiomis ir plokšiomis recenzijomis, veikal plaiai ir išsamiai nenagrinja, nepadaro apibendrinan i išvad»¹¹.

Po to, išpliek s kail K. Korsakui (tai citavome anksiau), išbar s rašytojus už buržuazin kritikos baim, v l puola kritik apskritai: «Atrodo, kad mes literatros kritikos atžvilgiu ne tik aptingome, bet ir apkerp jome. Daugel aiškiai yding literat rini reiškiniai leidžiame pro akis nereaguodami ir tuo darome žal literat rai. Kiek m s spaudoje pasirodo id jiškai-meniškai silpn eil raš i, apysak, apybraiž, bet mes tai visai nereaguojame»¹².

Kod l ta sovietin literatros kritika taip negausiai teatstovaujama? (J. Šimkus tesumini tik keturis ryškiau kritikoje pasireiškusius asmenis). Kod l ta kritika tokia silpna ir paviršutiniška? — Pirmiausia tod l, kad silpna ir šabloniška pati sovietin lietuvi literat ra, kuri kritika turi nagrin ti ir vertinti. Sekli taikomoji literat ra negali paskatinti kad ir negausi kritik. Jie gali pasibarti, bet negali nieko reikšmingesnio pasakyti. Kita priežastis, kuri paraližuoja tiek rašytojus, tiek kritikus — laisv s stoka. Jei komunist partija turi ištaisyti kritiko klaidas ir nurodyti, kaip jis vairius klausimus turi ži r ti ir kaip juos vertinti, kritikams

¹⁰ *Literat ra ir Menas*, 1950 m. kovo 5 d.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat.

telieka tik partijos sprendimus pamėgdžioti ir juos konkrečioms atvejams pritaikyti. Bet imitacija ir pritaikymas jau yra karyba, kokia tampa savarankiška kritika. Todėl sovietinės lietuvių kritikos ateitis tamsi. Mėgta nepasidavęs kompartijos nutarimai, kartojami tam tikrais protarpiais literatūros ir kritikos klausimais: rašytojams reikia ne raginimų, bet pasaulžiūros, žinios ir žodžio laisvės (Paskiausias Sovietinės Kompartijos Centro Komiteto nutarimas dėl kritikos buvo 1972 m. sausio mėnesis).

Ypač blogai rašytojui ir kritikui, kai partijos sprendimai iškraipyties. Sakysime, visi žino, kad lietuvių tautinis atgimimas nuo *Aušros* laikų visuose luomuose vieninga srove ir buvo nukreiptas tiek prieš caristinę Rusijos priespaudą, tiek prieš lenkų tautą. Tačiau tokia lietuvių tautinio atgimimo eiga labai nepatinka Maskvai pasidavusiai komunistų partijai, nes jos interesus lietuvių tautinį susipratimą silpninti ir lietuvius skaldyti bei tarpusavyje pindyti. Todėl Lietuvos komunistų partija paskelbė, kad tautinio atgimimo aiškinimas vieninga srove yra klaidinantis buržuazinis išmislas. To vieningumo nebuvimas, nes proletarai negalėjėiti drauge su buržuazais. Tik kovoje prieš caro priespaudą pasitaikydavė nelaimingų sutapimų konkrečiuose uždaviniuose.

Suprantama, kad šitokius iškreiptus ir suktus partijos sprendimus pritaikyti literatūroje sunku net uoliems partiniams kritikams. Todėl ir norimi kritikos rezultatai išeina menki. J. Šimkus rašo: «Lietuvos Komunistų Partijos VI-tasis suvažiavimas visu griežtumu pasmerkė minėtą buržuazinę teoriją, savo kritika padėjo mums rašytojams pamatyti padarytas klaidas. Bet kad toji nelabai „teorija“ jau būtų visiškai sutriuškinta, to pasakyti dar negalima. Atrodo, kad vis dar bijoma principiškai ir tiesiai pasakyti, kur buržuazinė rašytojų karyboje pasireiškė nacionalistinės ir klerikalinės ir kosmopolitinės tendencijos, linkstant tai geriau nutylėti, kad, girdi, nebūtų sumenkintas to ar kito praeities rašytojo autoritetas, kad daugiau tarybinei visuomenei nepriimtina literatūros fakt būtų galima padaryti „priimtinais“. Visa tai yra nacionalistiniai nuotakai, su kuriomis kritika turi labai griežtai kovoti»¹³.

Reikalaujama iš kritikų griežtai pasmerkti vieningos srovės «recidyvus», J. Šimkus sustoja prie vienos kitos neišspręstos problemos: «Mums vis dar nepavyko atsistoti ant kojų taip, kad teisingai išspręstume tokius svarbius klausimus, kaip, pavyzdžiui, Valančiauskų karyba, išsivaduojamojo nacionalinio sąjūdžio pradžios literatūra, Vaišaičio, Vaižganto, Kudirkos ir eilės kitų praeities rašytojų li-

¹³ Ten pat.

terat rinis palikimas»¹⁴. Kitaip sakant, nesiseka neteisingos teorijos pritaikyti praktikoje.

Kad kovoje prieš vieningą tautinio atgimimo srovę vykdomas net didelis spaudimas kritikams, tai atskleidžia sovietini rašytojų Jungtinių Valstybių požiūris 1950 m. spalio 11-12 dienomis. Aprašydama šitą plenumo posėdį *Tiesa*, primena, kaip savo klaidas kritikos darbe prisipažino J. Šimkus, J. Butkus, K. Korsakas. J. Šimkaus užpultai teisinosi ir Mykolaitis-Putinas. Jis «nurodė jo padarytas klaidas, vertinant Donelaičio ir Maironio kūrybą, teisingai pažymėjo, kad jam ir eilei kitų rašytojų kūrybiniam darbui kliudo nepakankamas sigilinimas šiame darbo žmonių gyvenime ir vykdomus didžiules socialistines statybos darbus. Tai jau kalbamas apie nacionalinį judėjimą [atseit, tautinį atgimimą. J. (?), drg. Mykolaitis vėl pakartojė senas klaidas ir svarstė, kad jam, atitraukus jį nuo konkrečių klasiškos kovos sąlygų»¹⁵. Ką psichologiškai reiškia senam profesoriui ir savo srities geram specialistui, gelstonsnapi fanatik spaudžiamam, viešai prisipažinti prie savo nepadarytų klaidų, vakariei žmogui sunku suprasti. Bet jam gali būti visai nesuprantama, kokia psichologiškai sunki būtų susidaro žmogui sovietinėje santvarkoje, kai kažin koks anonimas visagalios partijos oficioze prikiša atkritimui senas klaidas. Tai grasinimas, kurio pas kas sunku numatyti.

Tačiau iš viso, kas aukščiau pasakyta, viena aišku, kad nuolatinio uždimo ir spaudimo atmosferoje negali klesti nei literatas, nei literatūros kritikas. Vergija kūrybą naikina, bet ne ugdo. Kūrybai reikalinga laisvė, kurios Lietuvoje net patys komunistai neturi. (Jei tai vasarą ir mokytojas Stalinas yra liepęs sekti vieniems antrus). Tik laisvai susiformuota pasaulinė sąvoka, su meile išpažįstama ir vykdoma gyvenime, kūryboje gali duoti žymi vaisiai, o ideologija, brukama kūrybai grasinimais ir prievarta, literatūros ir meno kūrybą gali tik žaloti ir smukdyti. Todėl gaila lietuvių rašytojų. Gaila vargšų Lietuvos.

Literatūra ir menas po Stalino mirties*

Šio straipsnio pradžioje reikia pasakyti, kad jį nebus kalbama apie paskirius lietuvių rašytojus bei menininkus iškilimais po Stalino

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ *Tiesa*, 1950 m. spalio 15 d.

* Šis straipsnis parašytas 1958 metais ir atspausdintas *Aid* žurnale 1959 m.

mirties. Nebus taip pat specialiau nagrinjami ir lietuvi rašytoj bei dailinink naujieji kūriniai. Pirmoje eilėje yra bus kalbama apie bendruosius literatūrinius ir meninius reiškinius — apie nuotaikas, tendencijas ir siekimus, kurie viešai pasirodė literatūroje bei meno gyvenime 1953-1958 metais. Tiesa, mums, gyvenantiems Vakaruose, šio laikotarpio reiškiniai atsiskleidė nevisai, nes apie juos mes tegalime spręsti, tik remdamiesi sovietini lietuvi laikraščiais ir knygduomenimis. Tie reiškiniai, be abejojimo, būtų vaizdesni ir tikslesni, jei žinotume dar kitą faktą, kurie nėra patekę nei knygais, nei laikraščiais. Tačiau ir iš atgarsi sovietinėje spaudoje galime susidaryti apytikrą vaizdą, kas dėl josi lietuvi literatūroje ir meno gyvenime tarp 1953-1958 m.

1953 metais sušvelnėjęs policiniam MGB savivaliavimui, Soviet Sąjungoje sušvelnėjo šiek tiek ir tautybių suniveliavimo politika. Sovietinis sąjunginis respublikoms, kuriose yra inkorporuota Lietuva, Maskva davė šiek tiek daugiau autonomijos kultūrinėje srityje, negu buvo prie Stalino. Tautybių sulyginimo procesas pagal totalistinę komunistinę ideologiją ir jos interesus šiek tiek sušvelnėjo, bet neišnyko. Tai vaizdžiau matyti, pažvelgus Pabaltijo trijų respublikų, kurias kultūrinio gyvenimo apraiškas.

Antai, Taline, Rygoje ir Vilniuje Stalino laikais išeidavo ir dabar tebeišeina po vieną dienraštį visiems gyventojams, po vieną dienraštį specialiai komunistiniam jaunimui ir po vieną nesin žurnalą sovietinės ideologijos ir filosofijos klausimais. Šitokie trys periodiniai leidiniai spausdinami kiekvieno krašto tautine kalba ir paraleliai tiems patiems reikalams tokio pat pobūdžio trys laikraščiai kiekviename krašte leidžiami rusiškai. Literatūroje ir meno laikraščiai Pabaltijo tautose taip pat standartizuoti. Kiekviename jų spausdinamas vienas nesinis žurnalas (lietuviškai jis vadinas *Pergalė*) ir vienas savaitraštis atitinkama tautine kalba. Jie ne tik pobūdis ir kainos tie patys, bet savaitraščiai turi net tokį pat vardą, būtent, Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje jis pavadintas *Literatūra ir Menas*. Nebekalbant apie kitus sulyginimo reiškinius, yra dar galima paminėti, kad šalia teatrų vairiuose miestuose tautiniais kalbomis, Taline, Rygoje ir Vilniuje veikia po vieną rusų dramos teatrą. Šitaip buvo prie Stalino, šitaip pasiliko ir po jo mirties.

Tik dabar tautų sulyginimo planas vykdomas gudriau ir yra pridengtas bendradarbiavimo skraiste. Politinio bendradarbiavimo tarp Pabaltijo tautų nebuvo prie Stalino, negali būti ir dabar, nes Estijos, Latvijos ir Lietuvos sovietinės respublikos teritoriniai vienetai, kur Švietimo ir Kultūros ministerijos turi šieki toki autonomiją. Bet po XX sovietinės kompartijos suvažiavimo

1956 metais Kremliaus valdovai Pabaltijo respublikoms leido kultūrini bendradarbiavimą rusų komunistų priežiūroje. Šitoks susidraugavimas ryškiausiai pasireiškė teatro ir muzikos srityse. Pirmasis faktas buvo Pabaltijo teatrinis festivalis Rygoje 1956 metų pavasarį. Tada trijų Pabaltijo respublikų ir Suomijos Karelijos žymiausi teatrai parodė savo geriausius spektaklius.

Antrasis Pabaltijo teatrinis festivalis vyko Vilniuje 1957 m. gegužės pabaigoje ir birželio pradžioje. Šitame festivalyje Suomijos Karelijos vietų užėmė Gudija su Minsko rusų ir gudų teatrais. Šį kartą dramų teatrų tarpe buvo išskirti trys teatrai: rusų dramų teatras Minske, latvių dramų teatras Rygoje ir lietuvių dramų teatras Kaune su Juozo Grušo *Herkaus Manto* tragedija. Operos ir baleto pirmosios vietos atiteko Vilniaus operos ir baleto teatrui už V. Klovos operą *Pilnūs* ir už J. Indros baletą *Audron*.

Kad šitame pabaltiečių neva bendradarbiavime teatrų srityje nebuvo atsisakyta sulygiavimo pagal rusų komunistų interesus, atskleidžia du faktai. Pirmiausia, teatriniai varžybų vertinimo komisijose dalyvavo specialiai iš Maskvos atsiųsti rusai. Antai, antrame festivalyje dramų teatrų spektaklius vertino Maskvos teatralai V. Kancleris, K. Kliunikovas ir V. Pimenovs. Operas ir baletus taip pat vertino iš Maskvos deleguoti teatro darbuotojai J. Džamanas, O. Bronas ir P. Gusevas. Jie ir baigiamajame festivalio akte pasakė pagrindines vertinamųjų kalbas. Antras faktas, liudijantis sustiprintą rusų komunistų priežiūrą pabaltiečiųiams buvo traukimas Pabaltijo teatrų festivalius Suomijos Karelijos ir Gudijos. Viena, Karelija ir Gudija yra labiau sukomunistintos ir surusintos negu Estija, Latvija ir Lietuva. Antra, sovietinių respublikų traukimas pabaltiečių teatrų tarp sudarė didesnę galimybę iškilti rusų teatrams (antrame festivalyje Minsko rusų teatras buvo pastatytas pirmąsias vietas su tikrai komunistiniu spektakliu *Optimistinė tragedija*). Trečia, Karelijos arba Gudijos traukimu pabaltiečių tarp tikriausiai buvo norėta išvengti paralelų su estų, latvių ir lietuvių bendradarbiavimu laisvajame pasaulyje. Bet tuo pačiu neva bendradarbiavimu komunistai norėjo atsverti Vakarų pasaulio moralinį paramą Pabaltijo tautoms ir Vakarų taikumo, nes antrajam teatrų festivaliui pasibaigus, *Literatūros ir Meno* savaitraštis savo vedamajame rašė: «Teatrų varžybos ir kartu jų draugystės šventė vyko priešais jusios ideologijos kovos aplinkybėmis, aidint iš užsienio priešiškiems balsams, bandantiems revizuoti socialistinio realizmo metodą [...] Antroji Pabaltijo teatrų apžūra, akivaizdžiai paneigdama užsienio meno "vertintojų" skleidžiamus gandus, palyginus su pernykšiu Pava-

sariu Rygoje, pademonstravo dar glaudesn daugiaspalv brolišk j taut dramos, o taip pat operos ir baletu meno suklest jim »¹⁶.

Tretysis (1958 m.) Pabaltijo teatr festivalis lietuvi teatrams nieko neatneš , nes ši met laureatais pripažinti du est teatrai ir Gudijos gud ir rus teatrai Minske. 1957 metais rudeniniame muzikos festivalyje taip pat pirmenyb buvo atiduota est simfoninei muzikai.

Savo sulyginimo planuose Maskva 1957 metais šioki toki nuolaid padar Lietuvai, nes jai leido lenk -lietuvi meno dekad . Per dešimt dien lenk muzikos, dainos ir liaudies šoki atstovai gastroliavo po Lietuv , o lietuvi muzikos, dain ir šoki junginiai bei solistai gastroliavo po Lenkij . Šitaip lietuvi menininkams buvo pusiau pravertos durys Vakarais. D l to lietuvi ir lenk pasitenkinimas, kaip raš sovietin lietuvi spauda, buv s didelis. Lietuvi komunistams j šiek tiek sudrumst lenk atvirumas, nes jie dekadai skirtame leidinyje dr so parašyti, kad iki Stalino mirties lietuvi sovietin literat ra n ra davusi nieko reikšmingo, išskyrus A. Vienuolio roman *Puodži nkiem*. D l šitokio komunist « T vo » laikotarpio Lietuvoje vertinimo kompartijos oficioze *Tiesoje* A. Venclova ir T. Tilvytis paraš protesto žodžius.

Pirmasis palengv jimas kult rin je srityje po Stalino mirties vis d lto buvo ne bendradarbiavimas su Pabaltijo tautomis, bet leidimas spausdinti tuos k rinius, kuriuos komunistai vadina nacionaliniu palikimu. t palikim komunistai pirmiausia trauk liaudies men ir tautosak ir antroje eil je individuali rašytoj bei dailinink k rinius, sukurtus ne sovietin je santvarkoje, ypa realistinius k rinius. Ligi «genialiojo T vo» mirties Lietuvos komunistai daug kalb jo ir raš apie savo palankum lietuvi liaudies k rybai, bet beveik nieko nebuvo padar jai surinkti ir paskelbti viešam naudojimui. Tik po Stalino mirties buvo prad ti leisti lietuvi tautosakos rinkiniai, kurie buvo tap bibliografinė retenybe (broli Jušk ir S. Stanevi iaus surinktos dainos, Daukanto pasakos). Dar v liau (tik 1956 m.) buvo prad ti spausdinti liaudies meno rinkiniai. Šioje serijoje jau yra iš j gana gražios knygos apie lietuvi darbo rankius, liaudies architekt r , audinius.

Iki «genialaus Mokytojo » mirties mirusi j rašytoj palikimas taip pat nebuvo leidžiamas serijomis, kaip rinktiniai raštai. Išimtis tebuvo daroma tik tokiems komunistams pasitarnavusiems rašytojams, kaip Salom ja Neris, kuri po mirties buvo apdovanota Stalino

¹⁶ *Erdv s min iai ir vaizduotei*, žr. *Literat ra ir Menas*, 23 nr., 1957.V 1.8 d.

premija. Jos raštai buvo išleisti dviem tomais. Leidimai raštų serijomis tada buvo skiriami ne lietuvių autoriams, bet Leninui, Stalinui, Gorkiui. Tada taip pat buvo nemažai spausdinama vairių rusų autorių vertimų, kuriuos dažnai atlikdavo tie lietuviai rašytojai ir poetai, kurie negalėjo parašyti kūrinių savo, kas patiktų komunistams. Po Stalino mirties rusiškų autorių vertimai lietuvių kalbomis mažiau. Tada prasidėjo mirusių lietuvių autorių raštų leidimas serijomis. Žinoma, ir tada pirmenybė buvo atiduota tiems rašytojams ir poetams, kurių raštus buvo lengviausia iškomentuoti pagal sovietinę ideologiją. Tai buvo J. Biliūnas, Žemaitis, K. Donelaičio, Lazdynėlis, J. Janonius, P. Cvirkos, S. Neries ir dar vieno antro raštai. Tik 1957 m. šešiais tomais tegalėjo išleisti Balio Sruogos rinktiniai raštai. Šis prieš dešimt metų miręs rašytojas komunistams buvo toks tartinas, kad jo dvi dramos (*Apyaušrio Dalia* ir *Kazimieras Sapieha*), išspausdintos autoriui tebesant gyvam (1945 ir 1947), nesusilaukė tada nė vienos recenzijos lietuvių sovietinėje spaudoje. 1955-1957 metų laikotarpyje rinktiniai raštų tomiai buvo išleisti dviejų tada dar gyvų rašytojų (A. Vienuolio ir J. Simonaitis) kūrinių. Su jais pasielgta taip pat, kaip anksčiau (1954-1955) su T. Tilvyčiu, nes jie yra geriausi prozaikai nekomunistai, nors daugiau ar mažiau prisitaikę reikalavimams¹⁷.

Lietuvių dailininkų rybos leidiniai po Stalino mirties ligi 1958 m. tebuvo išleista mažai — tik dvi knygos. Viena skirta P. Kalpokui, antra A. Žmuidzinavičiaus tapybai.

Tačiau nei minėti dailininkų rybos leidiniai, nei rašytojų visų raštų serijos nėra pilni. Pavyzdžiui, A. Žmuidzinavičiaus kūrinių rybai skirtose knygoje nėra jo populiariausio paveikslų reprodukcijos — *Regėjimo*, simbolizuojančio Lietuvos atgimimą. Lazdynėlio septyni tomai raštų serijoje nėra jos vienintelio romano ir reikšmingiausio kūrinio — *Klaidos*, nes autorius jame nepalankiai atvaizdavo 1905 m. revoliucijos ekscesus. B. Sruogos šešiuose tomuose komunistai nepraleido jo dramų *Radvilas Perkūnas* ir *Algirdas Izborskis* turėto, dėl to, kad pirmame veikale yra teigiamai atvaizduotas vyskupas M. Giedraitis, o antrame komunistai surado antirusišką tendenciją. Taip pat gerokai apkarpyti iš jo A. Vienuolio rinktiniai raštai, nes juos nebuvo praleistas dviejų tomių romanas *Viešnia iš Šiaurės*.

¹⁷ Kad A. Vienuolio bendrabarbiavimas su komunistais nebuvo esminis, liudija jo elgesys prieš mirtį — rašytojas pasikvietė kunigą aprašyti šv. sakramentais ir paprašė krikščioniškai palaidoti.

Dar griežtesnė komunistinė cenzūra taikoma nirusiems aiškios krikščioniškos pasaulžiūros rašytojams ir aiškiems lietuviams patriotams. Jų raštai keliais tomais neleidžiami ir po Stalino mirties, o tės pausdinami tik atrinkti kūriniai. Vienu ar dviem tomeliais yra išspausdinti šie autoriai atrinkti kūriniai: A. Baranausko, P. Vaišaičio, Vaižganto, V. Kudirkos, V. Krivicko, Maironio. Jis pažymėtinai bent tai, kad Maironio eilėraščių komunistai nebedarė — iš vidurio eilėraščių nebeišbraukdavo strofų, kaip buvo ankstesniuose *Pavasario Balsai* leidimuose (1947 m.). Dabar jie praleidžia arba vis eilėraščių, arba vis išbraukia. Bet buvo visa eilėraščių mirusių rašytojų, kuriuos raštą komunistai iki 1958 m. visai neleidė. Prie tokių rašytojų priklausė Vydas, Šatrijos Ragana, Dobilas, Jakštas, J. Baltrušaitis, J. Savickis ir kiti. Iš V. Pietario raštų tebuvo toleruojama tik jo pasaka apie *Laps gyvenimą ir mirtį*. Dėl sunkiai suprantamų priežasčių didesnė komunistų tolerancijos yra susilaukusi A. Vienažindys. Jo eilėraščių, vardu *Ilgu ilgu man ant sviesto* 1958 metų pradžioje yra išjėbe griežtesnė cenzūra.

Kaip Stalinui gyvam tebesant buvo, taip ir po jo mirties visiškai tyliai okupuotoje Lietuvoje tebėra pasmerkti rašytojai, gyvenę Vakaruose ir sudarę apie 50 nuosimė vis lietuvių rašytojų bei poetų. Šis ostrakizmas tiek toli nueina, kad net literatūros mokslo veikalų bibliografiniuose skyriuose nebuvo leidžiama minėti vieno Vakaruose gyvenančio autoriaus raštų. Tai vaizdžiai pailiustruoja *Lietuvių literatūros istorijos I tomas*, išjėbe iš spaudos tik 1957 m. pabaigoje. Jo bibliografiniame skyriuje tenurodyti tik tie straipsniai ir studijos, kurie buvo parašyti Lietuvoje sovietinio režimo metais. Tokia pati tyla ir po Stalino mirties tebetaikoma lietuvių dailininkams ir muzikams, gyvenantiems Vakaruose. Rodos, nuo 1958 m. pradžios tik vieno antro Vakaruose gyvenančio dailininko pavardę pradėta minėti neigiamo vertinimo pavyzdžiui. Tylos pasmerkimas yra palietęs ir tuos dailininkus, kurie Stalino laikais buvo apšaukti formalistais arba dekadentais. Iš dalies jė tarp yra patekęs ir M. K. Iurlionis.

Tačiau po «genialiojo Mokytojo» mirties yra buvę mginimai kai kuriuos lietuvių rašytojus ir dailininkus reabilituoti. Kai kurie jė iš tikro buvo reabilituoti, o kai kuri situacija pasiliko neaiški. Pavyzdžiui, pasmerkimui komunistai yra nuėmę nuo V. Krivicko. Kai kurie jo raštai, kaip *Žentas* ir *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, Lietuvoje pradėti spausdinti, o jis pats sugrįžintas vidurinių mokyklų programas. Visiškas pasmerkimas taip pat nuimtas nuo eilėraščių rašytojų ir poetų, kurie Stalino laikais buvo ištremti

Sibir . Keliems j ištikusiems gyviems apie 1956 m. buvo leista sugr žti Lietuv ir ia bendradarbiauti laikraščiuose. Tačiau tik gr žusi j tik vienas K. Boruta t ra trauktas sovietini lietuvi rašytoj oficialius s rašus¹⁸. Tiesa, jei tik ti K. Borutos pasisakymui komunistiniame užsieniui teskiriamame *T v y n s B a l s e*, jis n nebuv s ištremtas.

Po Stalino kulto panaikinimo lietuviai dailininkai steng si visai reabilituoti visiems lietuviams brang M. K. iurlion , nes ligi šiol oficialiai tebuvo pripaž stamas tik jo muzikinis palikimas. Tuo tarpu jo tapyba Maskvos komunistams atrod nepriimtina, nes nepakankamai realistin . M. K. iurlionio reabilitacijos viešai siek du dar gana jauni dailininkai — J. Mackonis ir A. Savickas. Šis pastarasis specialiaame straipsnyje tarp kitko raš : « Jeigu buržuaziniai meno kritikai be atodairos garbino iurlionio men , tai m s dail s kritikai-vulgarizatoriai savo metu band j visiškai išbraukti iš lietuvi dail s istorijos. Žinoma, nei vienas, nei kitas iurlionio palikimo vertinimo b das n ra priimtinas. M. K. iurlionis nebuvo realistas, kaip mes realisto s vok suprantame šiandien. Jis nebuvo ir revoliucionierius demokratas [...] Bet, iš kitos pus s, mes negalime padaryti jo ištisai mistiku, dekadentu. M. K. iurlionio k ryboje yra daug tikr šedevr , kuriuos mes privalome skirti nuo viso to, kas dailininko k ryboje buvo silpna ir reakcinga. Teigiamieji žymiojo tapytojo k rybos momentai turi b ti aiškinami ir aptariami, padedant menu besidomin ioms darbo mas ms teisingai suvokti dailininko k ryb »¹⁹.

Kad suprastume, kaip sunku lietuviams nuo rus komunist ginti seniai mirusio garsaus tapytojo palikim , ia reikia priminti dvi smulkmenas. Dail. A. Savickas savo straipsn apie iurlion tur jo prad ti riebiu šriftu išspausdintomis citatomis komunist pripaž stam autoritet — ruso M. Gorkio ir pranc zo Romain Rolando, kurie yra palankiai atsiliep apie iurlion . Kitas dailininkas J. Mackonis, kuris taip pat siek M. K. iurlionio reabilitacijos, savo argumentacijoje šauk si Beetboveno ir aikovskio simfonij , kurias rus komunistai pripaž sta.

Po Stalino kulto panaikinimo, Kremliaus viešpa iai yra padar kitoki nuolaidos gest pavergt taut rašytojams ir menininkams. Kuo 1957 met jie leido Lietuvos rašytojams, menininkams ir mokslininkams skirti vadinam sias respublikines premijas. Šit gest Maskvos kompartija, tur b t, padar tod l, kad lig šiol vadinam j

¹⁸ *Taryb Lietuvos rašytojai*, Vilnius 1957, 537-572 psl.

¹⁹ A. Savickas, *M. K. iurlionis*; žr. *Literat ų ra ir Menas*, 38 nr., 1957.IX.21 d.

Stalino-Lenino premij menų ir mokslo žmonėms Pabaltijo kraštuose mažai tetekdavo. Latvijoje ir Lietuvoje jos 1957 m. buvo išdalytos pirmą kartą. Lietuvoje jos teko kompozitoriui V. Klovai už operą *Pilnai*, kompozitoriui J. Indrai už baletą *Audron*, rašytojui J. Baltušiiui už *Parduotas vasaras*, poetui E. Mieželaiiui už *Brolisšk poem*, rašytojui J. Grušiiui už *Herkaus Manto* tragediją ir režisieriui Venckeviiui už šitos tragedijos pastatymą Kauno dramos teatre. 1958 m. respublikinės premijos buvo paskirtos V. Mykolaiiui-Putinui už *Sukilii* romano I tomą, J. Simonaitytei už *Viliaus Karaliaus* abu tomu ir skulptoriui J. K. dainiui už statulą *Kol kio arklininkas*.

Taip pat Kremliaus ponuolaida pavergtiesiems reikia laikyti ir leidimų menų ir mokslo atstovams išvykti nekomunistinėms užsien. Ja pasinaudojo kai kurie lietuviai rašytojai ir menininkai ir drauge su rusais 1956 ir 1957 metais ekskursavo Indijoje, Egipte ir Vakarų Europoje.

Tačiau už keliones užsienius ir už premijas buvo svarbesnis baimas ir veidmainysta sumažėjimas, nes jis palietė visus rašytojus bei menininkus ir pasiekė kitus kultūrai besidominčius žmones. Tas baimas sumažėjimas po komunistų « Tavo » mirties, ypač po jo kultūrai oficialaus panaikinimo, padėjo viešai pasireikšti kai kurioms nuotaikoms ir mintims, kurios lig tol buvo slepiamos. Šitos nuomonės ir nuotaikos pradėjo daugiau ar mažiau atsiskleisti spaudoje. Jas bereikšdami, rašytojai ir menininkai galėjo pasisakyti, kas buvo negera sovietinėje meno politikoje netolimoje praeityje ir ko jie pageidautų ateityje.

Kai kurie jau išlikę baimas ir veidmainysta, kuri gimdydavo dailininkuose ir rašytojuose menų ir literatūros klausimų sprendimas administratyviniu būdu iš viršaus. Antai, dail. J. Mackonis rašė: « Vis dėlto reikia pripažinti, kad net tokio recepto brukimo, „skonio diktato“ su lygomis mūsų dailininkai išlaikė platesnį gilesnį požiūrį menui, nors dažnai ir vengdavo jį viešai pareikšti, bėgdami, kad jį kas nors neapšauktų formalistais. Ne paslaptis (bent dabar), jog kai kurie mūsų tapytojai XIX a. rusų peredvižnik darbus apibūdindavo, kaip vienintelį sektiną pavyzdį, o kuluaruose su pasigėrėjimu minėdavo dar ir Sierovo, Vrubelio, Konalovskio, Matisso, Renuaro tapybą. Ar ne metas panašias užuominas iš kuluarų drisių perkelti spaudos skiltis ir nuoširdžiai išsiaiškinti, nebijant nuomonių susikirtimo? »²⁰ Šie J. Mackonio žodžiai yra ne tik at-

²⁰ J. Mackonis, *Prieš ribotą realizmo supratimą*, žr. *Literatūra ir Menas*, 41 nr., 1956.X.13 d.

skleidimas viešpatavusios baimės, bet ir siūlymas leisti viešas laisvas diskusijas nors meno klausimais.

Kitas dailininkas, Vilniaus Dailės Instituto profesorius A. Gustaitis, palaisvėjimo nuotaikos pagautas išdrįso nurodyti, koki žalos lietuvi menui yra padarę nemokšos kompartiečiai, kurie socialistinio realizmo priedangoje diktudavo dailininkams vairius nurodymus ir šituo menuo krinčius suniveliuodavo. Dailininkų susirinkime 1957 m. balandžio mėn. jis kalbėjo: «Savo metu kovos su formalizmu priedangoje neretai buvo kovoje iš viso prieš formą tapyboje. Paveikslai buvo norima „sukurti“ administratyviniu būdu, iš viršaus diktuojant ir temų ir manierų. Vairios komisijos darbo procese dailininkui patardavo daugybę smulkių patarimų, iš esmės kreipiančių darbą natūralizmo linkme. Tokie „metodai“ padarė daug žalos mūsų tapybai, silpnino kai kurių dailininkų ryšinį aktyvumą; daugelis to meto tematinių darbų yra nuasmeninti, unifikuoti, nedaro gilesnio emocinio poveikio. Siaurai suprantant socialistinio realizmo metodą, neleistinai mažai reikšmės buvo skiriama šviesai, šešių liuių, linijų ritmui, kaip išraiškos priemonei»²¹. Tai aiškus pasisakymas prieš sulyginimo metodus, kuriuos vartoja Lietuvoje rusai komunistai, nes jie menininkų bei rašytojų susirinkimuose beveik nuolat sako pamokomas ir vertinančias kalbas, jie dalyvauja *jury* ir apžūrų komisijose, jie vadovauja Lietuvos kompartijos kultūriniam skyriui (B. Biurikov).

Kad Stalino laikais buvo sunku Lietuvos rašytojams, tai buvo žinoma viešai seniau. Be kito ko, tai liudijo sovietinis lietuvių literatūros «bosas» J. Šimkus, A. Venclovas, K. Korsako viešos išpažintys ir atgailos. Po Stalino mirties palengvėjimo nuotaikoje buvo atskleisti nauji faktai. Pasirodė, kad toks tikras komunistas E. Mieželaitis nuo sovietinės kritikos taip pat nemažai kentė. Šitam poetui, kuris per II pasaulinį karą buvo kareivių sovietinėje kariuomenėje ir komunistų partijoje buvo stojęs 1943 metais, sovietiniai kritikai per keletą metų prikaišiojo arba subjektyvizmą, individualizmą ir atitrkimą nuo tikrovės, arba esteticizmą ir nepakankamą optimizmą. Šitokių kaltinimų tas ištikimas komunistas negalėjo viešai atsakyti nieko kito, kaip tik viename savo eilraštyje parašyti šitokius dvi eilutes:

Turi knygoje teis gyventi
ir lakštingala mano pilka.

²¹ A. Gustaitis, *Už tolimesnį tarybinio lietuvių meno vystymąsi, ir: Literatūra ir Menas*, 17 nr., 1957.IV.27 d.

Šitokio dvieilio prasmė, tokia natūrali ir savaime suprantama laisvajame pasaulyje, pavergtoje Lietuvoje 1952 metais buvo suprata, kaip protesto balsas prieš poeto asmenybės varžtus. Po Stalino kulto panaikinimo šis dvieilis cituodamas, jaunas poetas Alg. Baltakis rašė, kad šis posakis «savo metu skambėjo, kaip savotiškas protestas prieš literatūros vulgarizatorius ir administratorius»²².

Suprantama, kad tada dar labiau kentėjo rašytojai ir poetai nekomunistai. Tai buvo galima nujausti seniau. Tačiau po Stalino mirties tai paliudijo ir pati sovietinė lietuvių spauda. Rašydamas apie J. Paukštelio romaną *Kaimynai*, kuri antra šiek tiek pakeista laida iš jo 1956 m., kritikas J. Josad *Pergalės* žurnale konstatavo, kad atidžiai peržiūrėjus J. Paukštelio vis literatūrinę ir ypač parašytą pokario metais (t. y., sovietinėje okupacijoje), «krinta akis labai keistas faktas, bentent, kad ji yra lyg kito braižo žmogaus; joje panaudotos visai kitokios, rašytojui svetimos išraiškos priemonės; J. Paukštelis lyg atsisakė savo ypatingo pasakojimo stiliaus ir intonacijos». Tuo tarpu «priversti suvokti pasaulio reiškinius ir pasakoti apie juos *ne savu balsu* — ne manoma», rašė kritikas J. Josad²³, pats paBRAUKDAMAS žodžius «ne savu balsu».

Po Stalino kulto panaikinimo lietuvių rašytojai, dailininkai ir kritikai pradėjo manyti, kad jie gali *bent pradėti kalbėti* savu balsu. Jie pradėjo smerkti schematizmą, dogmatizmą, skonio diktatą, administravimą iš viršaus, kaip netolimos praeities blogybes, nors jos dar nebuvo išnykusios netada. Jie negalėjo praeiti tylomis netpro socialistinio realizmo diktuojamus varžtus. Neliesdami viešai socialistinio realizmo esminį ypatumą, vieni rašytojai ir kritikai stengėsi jo varžtus atleisdinti pozityviomis mintimis ir pasiūlymais.

Antai, Vyt. Kubilius savo straipsnyje *Apie tarybinių lietuvių literatūros vairo* rašė: «Naujos idėjos, nauji gyvenimo reiškiniai, žengdami literatūrą, reikalauja ir savo specifinių meninių išraiškų. Kuri negali apsieiti be naujos formos ieškojimų, be nuolatinio esamų žanrų, meninio mąstymo būdų atnaujinimo ir keitimo. Smerkdami tušius eksperimentavimus, žodinė ekvilibristiką, mes turime palaikyti visus sveikus ir natūralius naujumo ieškojimus. Mūsų kriterijus yra tegali būti vienas — ar naujovė yra idėjiškai ir meniškai vertinga»²⁴. Šitaip, nekritikuodami socialistinio realizmo išesmes,

²² A. Baltakis, *Poetas ir jo veidas*, žr. *Pergalė*, 1 nr., 1957, 82 psl.

²³ J. Josad, *Elegija apie žuvusį meilę*, žr. *Pergalė*, 9 nr., 1956, 119 psl.

²⁴ V. Kubilius, *Apie tarybinių lietuvių literatūros vairo*, žr. *Literatūra ir Menas*, 28 nr., 1957.VII.13 d.

kai kurie kritikai ir rašytojai stengsi prisidėti prie atlaisvinimo nuostatų, kuriuos sudarė politikai komunizmo sigalijimo pradžioje Rusijoje.

Tačiau po Stalino kulto panaikinimo Lietuvoje buvo rašytojų, dailininkų, kritikų ir kitokių intelektualų, kurie kritikavo socialistinio realizmo esmines ydas. Šitokia neigiama kritika viešai sovietinėje lietuviškojo spaudoje nepasireiškė. Bet ta spauda paliudijo, kad socialistinio realizmo kritika buvo gana stipri ir plati. Antai, komunistas A. Jonynas 1957 m. vasarą rašė: «Ir mūsų respublikoje mūsų ionys, tiesa, ne per daug viešai, mūsų ištisai neigti mūsų tarybinis literatūros pasiekimus, šmeižti ir juodinti atskirus kūrinius. Mūsų ionims tai buvo juo parankiau daryti dėl to, kad jie prisišliejo prieš tos teisingos kritikos, kurios mūsų literatūra po asmenybės kulto ir jo pagimdytos bekonfliktiškumo teorijos demaskavimo susilaukė iš partijos ir tarybinis visuomenės [...]. Mūsų ionys stengiasi, siūpdamiesi už šios kritikos peilį, pajudinti pačius tarybinis literatūros pagrindus, išstumti jį iš komunistiško partiškumo, iš gilaus principinio idėjiskumo kelio. Nekurdami socializmo ir jo idėjų, mūsų ionys reikalauja, kad literatūra atsisakytų būti liepsningu šidėjū šaukliu. „Jokių šauklių, — sako mūsų ionys, — mums tai nepatinka! Mes nenorim, kad mus kur nors šauktų ir vestų. Mes ir patys turim galvas”»²⁵.

A. Jonynas, kaip sovietinis literatūros ir socialistinio realizmo neigiamas kritikų priskiria mūsų ionims, skaitytojams. Tačiau iš tikrųjų ji reiškėsi ir intelektualiuose sluoksniuose, kurie geriau už kitus galėjo pasakyti: «Mes ir patys turim galvas». Kad šitokia neigiama kritika reiškėsi šviesuoliuose, tai paliudija *Literatūros ir Meno* vedamasis straipsnis, išspausdintas tame savaitraštyje dar 1956 m. gruodžio 1 d. Ten skaitome šitokius žodžius: «Ne paslaptis, jog dėl savo metu egzistavusio asmenybės kulto lietuvių tarybinis literatūra patyrė nemažą nuostolį... Tačiau negalima sutikti su tuo, kad asmenybės kulto kritikos priedangoje bandoma paneigti vis lietuvių tarybinis literatūrą, visus jos iškovojimus, jos neabejotinus laimėjimus. Smoningai ar nesmoningai tokiu būdu siekiama susilpninti mūsų literatūros poveikį skaitytojui, jaunimo masėms. Panašios nuotaikos, deja, gyvuoja kai kurių literatūrai bei kritikų tarpe. Pasitaiko, kad tokios nuotaikos peršamos ir studijuojaniam jaunimui. Visa tai daroma dangstantis asmenybės kulto kritika, labai subjektyviai»

²⁵ A. Jonynas, *Mūsų ionys ir mūsų literatūra*, žr. *Literatūra ir Menas*, 30 nr., 1957.VII.27 d.

meniškais kriterijais, kažin kokiais tariamai nepajudinamais klasikiniiais kanonais »²⁶.

«Atodr kio » nuotaika, kurioje buvo iškeliamos netolimos praeities ydos literat ros bei meno gyvenime neliko be takos n individualioje k ryboje. T vis reiškiniai nesumin sime. Užteks keli pavyzdži . Antai, Lietuvos kolchozinink didel varg bei skurd ir drauge naujosios klas s raudon j bajor metodus kolchozuose m gino pavaizduoti jaunas dramaturgas Kaz. Saja savo *Septyni ožken* komedijoje. Kad ir pasilikdamas komunistin se pozicijoje, jaunas poetas Just. Marcinkevi ius eil raš i cikle *Šventoji duona* taip pat išdr so pasakyti kar ios tiesos apie kolchozinink ekonomin ir moralin skurd . Štai vienas to ciklo eil raš i *Vagys* :

Audra ant keli klupdo sen klev ,
Užkrovus v jo naš t ant pe i ...
T nakt t vas vos parsvirduliavo
Ir t šk aslon pusmaiš kvie i .

— Tai ia, vaikeliai, pus s met tri sas —
Bent dviem dienom ragaišio bus ... gardaus !
Ir rankove jis nubrauk nuo s
Lietaus lašel . Gal ir ne lietaus ...

R stus jo veidas, saul je nudeg s,
Sunyk s toks nebuvo jau seniai.
Ateikit ia visi kol kio vagys,
Visi girtuokliai, niekšai, tinginiai.

Supilkit mums, kas pavogta, pragerta —
Mes praturt sim pusmaišiais keliais.
Ir tu ia, t ve, teisinies ? ... Neverta,
Gal b t, vaikai kaip t vui tau atleis ²⁷.

Kritiškos nuotaikos, pasireiškusios po Stalino kulto likvidavimo atsiliep ir lietuvi dail je. Pavieniai dailininkai prad jo nusi gr žti nuo rus pavyzdži ir nuo sovietini tematini kompozicij , kurias nuolat perša Maskvos ir vietiniai politrukai. Nevienas dailininkas nu jo tokias temas, kad prie paveikslo reikia prid ti specialius užrašus, kad jie atrodyt revoliuciniai arba sovietiniai; antri sugr žo arba nu jo peizaž tapyb ; treti labiau susitelk prie port-

²⁶ *Literat ra ir Menas*, 48 nr., 1956.XII.1 d.

²⁷ J. Marcinkevi ius, *Šventoji duona*, žr. *Pergal* , 2 nr., 1957, 59 psl.

ret. Šitokius reiškinius kritikai jau buvo pastebę 1955 met
lietuvi dailės parodoje Vilniuje. Jie atrodė dar ryškesni 1957 met
lietuvi dailės visuotinėje parodoje Vilniuje ir lietuvi skyriuje visos
Sovietų Sąjungos dailės parodoje, suruoštoje 40 metų spalio revoliucijos sukakčiai paminėti.

Šitai parodai buvo ruošiasi atsijus. Apie 150 lietuvi dailininkų
buvo specialiai sipareigoję sukurti naują kūrinių. Iš to skaičiaus
Maskvos parodai buvo atrinkti 70 dailininkų su 250 eksponatais.
Tačiau, kaip kataloge peržiūrėjus, matyti, kad šitame skaičiuje eksponatų
tebuvo 18 skulptūrų, tapybos, vitražo ir grafikos kompozicijų, kurias būtų galima pavadinti revoliuciniais arba sovietiniais.
Bet, nuėjus nuo jų užrašus tokius, kaip kolchozo kalvis, kolchozo pirmininkas, kukurūzų augintoja, taikos daina, poilsio valandėlė, nebūtinai 15 darbų sovietiniais arba revoliuciniais temomis.
Tuo tarpu visi kiti lietuvių skyriaus eksponatai Maskvos dailės parodoje buvo portretai, peizažai, natūrmortai ir daug taikomosios dailės darbų.

Šituo atžvilgiu buvo panašūs ir latvių skyriai. Dailininkas
V. Dilka konstatavo, kad trys Pabaltijo skyriai Maskvoje išsiskiria iš kitų sovietinių respublikų dailės. Pabaltiečiai skyriai esą pilkšvi.
Šis reiškinys V. Dilka mągino šitaip aiškinti: « Gal šiaurės klimatas ir gamta diktuoja šį savotišką pilkšvumą, o gal jie pasireiškia mūsų respublikų jaunystės nedrąsa »²⁸. Žinoma, korespondentas negalėjo pasakyti, kad šis savotišką pilkšvumą gimdo taip pat sovietinis nelaisvės nuotaika. Lietuvių skyrių V. Dilka toliau šitaip aprašo: « Mūsų respublikos skyriaus dėmesio centre yra trys tematinės drobės. Tai V. Mackevičiaus *1919 metai Lietuvoje*, A. Savicko *Už šviestą ateitį* ir S. Veiveryčio *Lietuviai-išeiviai Amerikoje*. Šalia jų — daugybė peizažų. Man susidaro įspūdis, kad jų koloritas gana vienodas, būtent — žalias ... Žali A. Gudaičio berželiai, žalias A. Motiejūno, L. Katinio, M. Cvirkiens peizažų koloritas »²⁹. Ar tai ne ironija? Revoliucijos sukaktuvinei parodai komunistai tikriausiai norėjo liepsninti drobi, o lietuviai dailininkai lyg tyliomis pritaip žali rami peizažai.

Atrodo, kad nei lietuvių skyriumi Maskvos parodoje, nei lietuvių dailės visuotinėje parodoje (230 dalyvių su 700 eksponatais), suruoštoje Vilniuje spalio revoliucijos sukakčiai, komunistai nėra patenkinti. Ir straipsniai apie šią parodą buvo išspausdinti mažiau negu apie mažesnę 1955 m. parodą, ir tuose straipsniuose oficialiojo entuziazmo dėlionė naujajam laimėjimui buvo mažiau negu paprastai.

²⁸ V. Dilka, *Tarp 8000 kūrinių*, žr. *Literatūra ir Menas*, 3 nr., 1958.1.18 d.

²⁹ Ten pat.

Bet gal didžiausi nes km Lietuvoje komunist dogmatikai patyr operos žanre. Pagal V. Mykolai io-Putino roman *Sukil liai*, kurie *Pergal s* žurnale pasirod 1956 metais ir buvo komunist sutikti palankiai, buvo sukomponuota opera. Kai jos paruošimas scenai buvo daugiau negu pus j s, komunistams pasirod , kad operos libretas neatitinka tai ideologijai, kuri esanti romane apie lietuvi sukilim 1863 metais. Tod l *Sukil li* operos ruošimas buvo nutrauktas, nors ji scen tur jo išvysti spalio revoliucijos 40 met sukak iai. Šitoks nepasisekimas negal jo praeiti tylomis. Tod l ir spaudoje ir susirinkimuose operos libreto autoriai (A. Liobyt ir V. Mykolaitis), kompozitorius J. Juozeli nas, operos teatro direkcija ir Kult ros ministerija buvo užpulti d l prasilenkimo su komunistine ideologija, arba d l apsilaidimo. Libreto autoriai ypa buvo kaltinami, kad operoje neparod 1863 met lietuvi sukilimo ryšio su rus liaudimi, kad operos centrinis personažas, katalik kunigas A. Mackevius, neparodytas revoliuciniu demokratu, kad jis atvaizduotas kitaip negu romane. Lietuvos kompartijos X suvažiavime pirmasis sekretorius A. Snie kus tiesiog pasak , kad lietuvi valstie i s j dis 1861-1863 metais *Sukil li* librete yra nušviestas iš nacionalistini pozicij ³⁰.

Greta nepasisekimo su *Sukil li* opera, Lietuvos komunistai 1958 met pradžioje pasteb jo ir kit revizionizmo reiškiniai . Jie apkaltino Vilniaus universiteto rektori Bulav už tai, kad jis stengi sis pridengti ideologines klaidas lietuvi literat ros katedroje, nes kai kurie jos d stytojai «taikst si su revizionistin mis tendencijomis », kaip sak A. Snie kus. Revizionistin mis tendencijomis buvo apkaltinta ir grožin s literat ros leidykla, kuri 1957 metais išleidusi kelet knyg , nevisai priderint prie sovietin s ideologijos. Mažesni priekaišt susilauk ir vienas antras rašytojas bei dailininkas.

Šit vis tariam iškrypim , atsiradusi lietuvi literat roje ir mene laisv s iliuzij nuotaikoje 1957 metais, svor ir reikšm susumavo Lietuvos kompartijos Centro komiteto narys G. Zimanas, šitaip rašydamas : « Ne paslaptis, kad drumstoji revizionizmo banga, pakilusi pastaruuju laiku ir siekusi paplauti marksizmo-leninizmo pagrindus, užt šk kai kuriuos nuodingus purslus ir tarybiniam žmon ms, vis pirma kai kuriems literat ros ir meno darbuotojams [...] Lietuvos tarybini rašytoj garbei reikia pasakyti, jog jie nedav savo Dudincevo. Ta iau revizionistinio ankry io s kla

³⁰ A. Snie kaus kalba Lietuvos Komunist Partijos X suvažiavime, žr. *Literat ra ir Menas*, 7 nr., 1958.11.15 d.

buvo užkiritusi ir m s respublik ir padar savo žal . 1957 metai yra ir m s respublikoje to ankry io veikimo metai, ideologinio literat ros ir meno darbuotoj gr dinimosi metai »³¹.

ia G. Zimano minimas gr dinimasis reišk ne k kit , kaip sovietin reakcij . Tos reakcijos ženkl prieš laisvesnes paži ras prad jo rodytis tuoj po Vengrijos sukilimo. 1957 met pavasar Šepilovas dviem atvejais nurod , kad literat ra ir menas turi pasilikti komunist partijos interes tarnyboje. Dar griež iau d l to pasisak N. Chruš iovas po Šepilovo nušalinimo 1957 m. rugpi io m n., paskelbdamas neva savo straipsn *Už glaud literat ros ir meno ryš su liaudies gyvenimu*, ia jis aiškiai sp jo rašytojus nenuieiti per toli asmenyb s kulto kritikoje ir «k rybin s laisv s » nem ginti atsieti nuo komunist partijos ir jos kuriamos visuomen s interes . Po to beliko laukti, kaip konkre iai pasireišk sovietin reakcija prieš tuos, kurie pasirodys nukryp nuo generalin s linijos literat roje ir mene.

Lietuvoje šita sovietin reakcija ryškiausiai pasireišk 1958 met pa ioje pradžioje, kada buvo atleistas Kult ros ministras Smilgevi ius ir jo vietoje pasodintas J. Banaitis. Sušauk s Vilniuje rašytoj ir dailinink plat susirinkim , J. Banaitis ir prad jo puolimus prieš revizionistus ir prieš kai kurias sovietines staigas, kaip grožin s literat ros leidykl ir operos teatro direkcij . Tuos tariamus revizionistus taip pat puol rašytoj s jungos pirmininkas A- Venclova ir kompartijos sekretorius A. Snie kus savo partijos X suvažiavime. To puolimo pasekm — kai kurie užpultieji m viešai atgailauti, beveik taip pat, kaip Stalino laikais. Šitaip sovietin reakcija užslopino laisv s viltis, kurios ryškiausiai pasireišk Lietuvoje 1956-1957 metais.

Nors laisv s m ginimo reiškiniai, kuri kelet aukš iau min - jome, tapo prislopinti ar užslopinti, ta iau jie išryškino kelet pastovesni dalyk okupuotos Lietuvos kult riniame gyvenime. Pirmiausia, toli gražu ne visi rašytojai ir dailininkai yra susitaik su komunistine priedarta. Siekim kurti laisvai galima pasteb ti visokio amžiaus asmenyse, neišskiriant n pa i jaun j , kurie teb ra rašytoj kandidatai. J užpildomam *Jaun j Metraš iui* pra jusiais metais kaip tik buvo prikišamas nutolimas nuo socialini tem ir nukrypimas asmeninius motyvus. Apie tai J. Lankutis raš : «Atrodo keistos kai kuri jaun j pastangos atrasti "naujas poezijos žemes ", užsidarant siaurame savo asmenini išgyvenim pasaul lyje, izoliuotame nuo išorinio pasaulio, nuo m s epochos dvasios. Kai

³¹ G. Zimanas, *Geri metai*, žr. *Literat ra ir Menas*, 52 nr., 1957.XII.28 d.

kurie neprityr autoriai tikisi atrad naujas temas pesimistiniuose d savimuose, nuo realaus gyvenimo atitrukusiose svajonėse. Tokie "novatoriškumo" bandymai bematant išryškėjo kaip beviltiškas epigonizmas, seniai jau mums dekadentinėje poezijoje išdainuotą motyvą atkartojimas»³². Tuos žodžius išvertus normaliai kalb, matyti, kad jauną lietuvių poetų ir rašytojų tarpe buvo aiškus bodėjimasis tuo oficialiuoju socialistiniu realizmu, už kurio surogatus dar ir brangiai mokama.

Antras išryškėjęs dalykas — tai lietuviškos šviesuomenės prisirišimas prie laisvos Lietuvos kultūrinės tradicijos. Tai paliudija Vilniaus universiteto lietuvių literatūros katedra, kurios docentai daugiausia d mesio skyrė nesovietinei lietuvių literatūrai. Ir studentai temas savo diplominiams darbams mieliau renka iš lietuviškos praeities negu iš sovietinės dabarties. Pavyzdžiui, 1957 metais iš 30 diplominių rašto darbų lietuvių literatūros temomis tik trys tebuvo sovietiniai³³. Lietuvių šviesuomenė tiek aukštai tebevertino lietuvių ir meno kūrinius, sukurtus laisvosios metais, kad komunistai neiškentė viešai dėl to nereagavę. Antai, E. Mieželaitis rašė: «Nerodys jie mums, ištrauk iš lentynos seną, dulktą, vakarykšnios dienos poezijos tomelį, kad štai kur, atseit, tikroji poezija. Melas. Mums poezija kokybiškai geresnė, novatoriška, kilni poezija. Mes turim, nepaisant trūkumų, geros poezijos pavyzdžių. Mes turime tikrą, gerą, talentingą poetą»³⁴.

Tačiau šitokios komunistų reakcijos pavergtosios Lietuvos skaitytojų ne tikino. Jie tebemgysta senuosius autorius, kurie savo kūrinius rašė ne komunistinėje santvarkoje. Apie tai liudija kai kurie knygų tiražai. Antai, 1956 metais buvo išleisti atrinkti Maironio raštai dviem tomis, 25.000 egzempliorių tiražu, kurie buvo išgrostyti per porą dienų. 1957 metais buvo išleisti V. Krivės *Dainavos šalies padavimai* 30.000 egz. tiražu, kai tuo tarpu komunistiniai talentingų autorių knygos nepralenkia 10.000 tiražo. Pavyzdžiui, minėto E. Mieželaitis *Broliška poema*, už kurią pernai jam buvo paskirta premija, tebuvo išleista (1954 m.) tik 10 tūkstančių tiražu. Tai buvo didelis tiražas, nes tokio V. Mozurino poezijos rinkinys *Šaltinis prie kelio* (1957) teatspausdintas tik 4.000 tiražu. Tai labai

³² J. Lankutis, *Partiškumas ir visuomeninė literatūra paskirtis*, žr. *Pergalė*, 6 nr., 1958, 141 psl.

³³ Kultūros ministro J. Banaičio pranešimas, žr. *Literatūra ir Menas*, 3 nr., 1958.1.18 d.

³⁴ Mieželaitis, *Literatūros klausimai*, Vilnius, 1956, cit. iš *Santarvė*, 1957 m., 4 nr., 193 psl.

toli iki V. Krivosir Maironio, kurio *Pavasario Bals* nauja, 1958 m. laida, turio 115 t kstan egzempliori .

T pastovesni reiškiniai tarpe taip pat paaiškijo, kad lietuviai tebesidomi Vakarais ir jiems prieinamais b dais stengiasi sekti, k veikia ir k kalba lietuviai, gyven laisvuose Vakaruose. Kad tai labai opus klausimas komunistams, galima spr sti iš sovietin s lietuvi spaudos. 1957 m. ji ne kart spjin jo skaitytojus, pl sdama Vakarus išsidanginusius buržuazinius nacionalistus, tarnaujan ius doleri magnatams. Puldamas revizionizm X kompartijos suvažiavime ir A. Snie kus pažym jo, kad « vairias revizionistines tendencijas stengiasi aktyviai skatinti lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai, išsidangin užsienius ir pasisamd Amerikos imperialistams»³⁵. Aišku, kad šitas pavergt lietuvi dom jimas savo tautie i darbais ir mintimis Vakaruose, šiuos dar labiau pareigoja išlaikyti gyv k rybišk dvasi .

Pagaliau pastar j met palaisv jime paaiškijo viešai, kad antirusiškos nuotaikos pavergtoje Lietuvoje n ra išnykusios. Komunistai jas stengiasi sušvelninti intelektualuose, versdami geruosius lietuvi rašytoj k rinius rus kalb ir juos paskleisdami dideliais tiražais. Žinoma, pirmiausia jie ver ia komunist arba jiems artim rašytoj k rinius, ta iau išver ia ir nekomunist . Šitaip rus kalb buvo išversti K. Donelai io *Metai* ir Putino romanas *Altori šeš ly*. Šis 1956 m. buvo išleistas 125 t kstan i egzempliori tiražu. Ta iau šitokios priemon s antirusišk tendencij neatsveria. Keikia manyti, kad šešiasdešimt j met pabaig šitos nuotaikos yra dar labiau sustipr jusios, nes Lietuvos kompartijos X suvažiavime A. Snie kus tur jo paskirti savo kalbos vis pastraip antirusiškos tendencijoms. Jis tada pasak : «Labai svarbu, kad kiekvienas darbo žmogus žinot , jog tas, kas kursto prieš rus taut , kas nor t atpl št i lietuvi taut nuo rus tautos, tas kasa duob lietuvi tautai»³⁶.

Be abejo, tai sena kalba, liudijanti, tarp kito ko, kad po komunist « T vo » mirties ir po jo kulto likvidavimo niekas iš esm s pavergtoje Lietuvoje nepasikeit . Tebuvo parodytas didesnis tautin s kult ros pripažinimas, leidžiant spausdinti, kad ir nevisus, tautinio palikimo veikalus. Buvo duota šiek tiek laisv s bendradarbiauti su kaimynais meno srityje, bet drauge ži r ta, kad iš to b t naudos rusiškajam komunizmui. Buvo suteikta keletas premij , koki

³⁵ A. Snie kaus pranešimas Lietuvos Komunist Partijos X suvažiavime, žr *Literat ų ra ir Menas*, 7 nr., 1958.11.15 d.

³⁶ Ten pat.

anksčiau nebuvo, tačiau šiomis premijomis komunistai stengėsi pirmiausia apdovanoti savuosius. Buvo leistas šio toks viešas nuomoni pasikeitimas neesminiais klausimais, o per tai paaiškėjo sovietinio režimo žala lietuvi literatūrai bei menui ir pasirodė, kad socialistinio realizmo šaknys Lietuvoje nėra giles. Rašytojai ir dailininkai mėgino reabilituoti kai kuriuos tautinius kūrėjus ir vien antrą reabilitavo. Jie ir patys mėgino laisviau kurti, mažiau pais kompartijos reikalavimų. Dėl šitokių mėginimų jie ir kai kurios staigos buvo apkaltintos revizionizmu ir susilaukė komunistinės reakcijos. Ji ir parodė, kad visi komunistiniai reikalavimai iš esmės pasiliko tokie patys, kokie buvo seniau, prie despoto Stalino.

Pirmiausia pasiliko kompartijos diktatūra su jos ideologija ir interesais, kuriems veriami tarnauti visi. Rašytojų sąjungos ir literatūriniai bei meniniai laikraščiai priešakyje pasiliko tie patys asmens, kurie per II pasaulinį karą buvo pabėgę Maskvą, nes pirmiausia tokiems rezervuojamos vadovaujamos vietos Lietuvoje. Tuo pačiu rašytojų bei menininkų laikraščiuose pasiliko sena oficiali frazeologija su visa įrašuota šabloniška žodžių. Rašytojai bei menininkai ir toliau pasiliko atskirti nuo pavergtos tautos privilegijuotą klasę. Jiems pasiliko komunistiniai nuolatiniai priekaištai dėl to, kad rašytojai ir dailininkai nenori vaizduoti sovietinės dabarties, o mieliau vaizduoja praeitį, kur jie pasiekia didesius rezultatus. Pasiliko krikščioniškas bei jos atstovų, kaip tariamo buržuazinio gyvenimo liekanas, niekinimas ir plėdimas. Pasiliko sovietiniai tautų draugystės su rusų primatu propagavimas. Pasiliko pagaliau ir neapykantos skelbimas Vakarams.

Ši neapykanta tiek gyvenime, tiek literatūroje pirmiausia buvo nukreipta prieš Jungtines Amerikos Valstybes ir Vokietiją. Kurstyti prieš Ameriką Lietuvoje pirmiausia spausdinami raštai lietuvių komunistų, gyvenančių Amerikoje, ir drauge pačios Amerikos kai kurių rašytojų raštai, kuriuose tos šalies gyvenimas pavaizduotas juodai. Atrodo, kad savarankiškai tūrai parašyta tik viena V. Sirijos Giros komedija *Mister Pearson nebegrįš*, kuri yra nukreipta prieš anglo-amerikiečius.

Kitai atrodo kurstyti prieš Vokietiją. Dvi vokiečių okupacijos Lietuvoje per abu pasaulinius karus ir lietuvių kovos su kryžiumi ir ordinu praeityje duoda pakankamai medžiagos tiek gryniesiems propagandistams, tiek literatūros bei meno žmonėms. J. Grušo drama *Herkus Mantas*, V. Klovos opera *Pilnaitė* ir J. Indros baletas *Audronė* (visi sukurti 1956-1957 m.) kaip tik vaizduoja praeitį bei lietuvių kovas su vokiečių kryžiumi ir ordinu. Tikriausiai dėl šios tematikos šitinkuriniai autoriai buvo apdovanoti respublikinėmis premijomis ir

dar iškelti pirmąsias vietas per II pabaltieji teatrų festivalų Vilniuje. Tiems kūriniams dar labiau išskirti sovietiniame visuomeniniame opere *Pilnaitis* ir baletas *Audronas* buvo atrinkti Maskvos festivaliui Spalio revoliucijos 40 metų sukakties proga. Maskvoje jie vis buvo pastatyti pirmąjį kartą, o tie spektakliai geriausiai pasireiškė aktoriams apdovanojami garbės atžymėjimais.

Tik šita proga Kremliaus despotai užmiršo, kad jau caristiniais laikais lietuviai rašytojai rašydavo prieš kryžiuočius, kai stengdavosi atsikvėpti nuo rusų caristinės priespaudos. Juk iš tokios psichologinės ir politinės situacijos XIX amž. pradžioje buvo kilusi A. Mickevičiaus romantinė poema *Konradas Valenrodas*. Kad ir rašydamas apie lietuvių kovas su kryžiuočiais, A. Mickevičius norėjo pakurstyti prieš pavergtus rusus, caristinė policija tik vėliau suprato ir *Konradas Valenrodas* uždraudė platinti Rusijoje. Taigi, yra pagrindo manyti, kad ir dabar rašytojai pavergtoje Lietuvoje turi panašią intenciją, kaip kadaise A. Mickevičius. Kai Herkus Mantas veda prūsų kovą prieš kryžiuočius, šaukdamas «Už laisvę Prūsij! ... Už laisvę tėvų žemi!» gal nevienas spektaklio žiūrovas savo širdyje atsiliepia: «Už laisvę Lietuvai, už laisvę tėvų žemi! kad tik greičiau ją palikt rusai!» Taigi ir rusų komunistai noras kurstyti prieš vokiečius literatūros ir meno kūriniams gali turėti antrą medalioną, kaip *Konradas Valenrodas*. Pagaliau galima paklausti, ar būt reikalingas per literatūrą ir meną lietuviams kurstyti prieš Vakarų, ypač prieš Vokietiją ir Ameriką, jeigu pavergtuose lietuviuose nebūt gyvas ir stiprus priešingas nusiteikimas — viltis Vakarais ir ten gyvenančiais savo tautiečiais?

Literatūra 1960 metais

1960-tieji metai lietuviams buvo labai politiški. Jie priminė, kad jau buvo sukakę 20 metų, kai Sovietų Sąjunga, remdamasi slaptomis sutartimis su hitlerine Vokietija, buvo užmusi Lietuvai. Šitam tarptautiniam nusikaltimui papuošti sovietiniame okupaciniame Lietuvos buvo pavedusios lietuviams pademonstruoti savo «laisvę ir laimę». Šituo tikslu buvo suruošta Vilniuje didelė dainų ir šokių šventė, per kurią Lietuvos jaunimas turėjo džiugiai gauti «išlaisvintojų» garbei. Tai pačiai nelaimingai sutarčiai lietuvių dailininkams buvo užsakyta sukurti vairių meno kūrinių. Su latvių ir estų panašiais darbais jie buvo nuvežti parodai Maskvoje pagerbti raudoniesiems biurokratams, kurie pašykdami net komplimentų pavergtiesiems dailininkams. Tai labai dvidešimtajame dešimtyje sukakę turėjo pasistengti ir Lietuvos rašytojai. Bet šiuos, matyt, labiau negu

dailininkus sl g nuo 1957 m. prasid jusi sovietin s «taut draugyst s » reakcija: tai sukak iai net patys žymiausi socialistinio realizmo garsiakalbiai pasirod užkim .

Tais 1960 metais A. Guzevi ius pakartojo savo sen neva roman *Broliai*, vietinis laureatas J. Baltušis atskiru tomu išspausdino savo ankstesnius feljetoninius straipsnius, o stalininis ordenuotasis T. Tilvytis tepaj g išversti A. Puškino pasak apie žvej ir žuvel . Kad ir ne laureatas, bet žymiausias okupuotoje Lietuvoje rašytojas V. Mykolaitis-Putinas savo rinktini rašt serijoje išleido II tom , kur yra viena nauja istorin drama *Skalvi mergel* . Stambesni originalesni rašt m gino duoti H. Korsakien ir V. Sirijos Gira. Jiedu *Pergal s* žurnale išspausdino savo romanus : H. Korsakien — *Laikin j sostin* ir Sirijos Gira — *Voratinkliai draik s be v jo*. Ta iau šie k riniai 1960 metais nebuvo išleisti atskiriomis knygomis, o patys j autoriai neturi jokio vadovaujan io vaidmens socialistinio realizmo brigadose. Knygyn lentynose taip pat pasirod kelios naujos eil raš i knygel s ir vienas antras rinkinys apsakym ir apybraiž . Kitaip tariant, stambiausi dailiosios prozos rašt 1960 metais pavergtos Lietuvos rašytojai teisleido tik du ir tuos pa ius žurnaluose.

Kaip anks iau taip ir 1960 m. sovietin valdžia Lietuvoje saviesiems paskyr dvi literat rines premijas už 1959 met raštus. Tuos piniginius pagerbimus gavo A. Venclova už *Gimimo dienos* politin roman ir ekskunigas J. Ragauskas už romanizuot autobiografij *Ite missa est*. Šios dvi premijos buvo ne kas kita, kaip raudon j bajorišk titul suteikimas už pasitarnavimus kompartijai, bet ne už literat rin j rašt vert . Jei b t vertinta dailioji literat ra, tai viena t premij b t tur jusi tekti J. Paukšteliui už jo *Jaunyst s* roman , išspausdint taip pat 1959 m. Nors jis ir buvo priderintas prie socialistinio realizmo tezi , bet atskirose to romano dalyse buvo jau iama k rybin s laisv s bei irracionalumo, ko stinga A. Venclovos racionalistin je *Gimimo dienoje*.

Literat riniu atžvilgiu už A. Venclovos roman dar menkesnis J. Ragausko *Ite missa est*. Tai *Altori šeš ly* imitacija, tik be Putino talento. Šio premijuoto rašinio net sovietiniai kritikai nem gino vertinti literat riškai. Savo straipsnyje apie J. Ragausko knyg R. Lukinskas autoriui teprikišo, kad jis per mažai pasak netiesos apie «Kauno arkivyskup ir kit vyskup ganytojiškus laiškus, kuriais, laimindami žmogžudži ginkl , jie ragino tikin iuosius teikti visokeriop pagalb hitlerininkams pl šikams ». Reikalavimas šitokiu melu papildyti J. Ragausko autobiografin pamflet aiškiai nurodo, už kokias literat rines «vertybes » dabar skiriamos sovietin s premijos Lietuvoje.

Akivaizdoje k tik nurodyto literat rinio nuosmukio, kuris buvo matyti 1960 metais pavergtoje Lietuvoje, negalima nesidžiaugti tuo, kas lietuvi kult rai ir literat rai buvo tais paiais metais padaryta laisv j lietuvi Vakaruose, ypa Jungtin se Amerikos Vals tyb se. Sutelktin je kult roje vienas toki džiaugsming reiškini buvo Ateitinink Federacijos 50 met sukaktis, pamin ta kongresu Chicagoje. Šitos sukakties proga buvo išleisti du rimtosios literat ros veikalai. Tai dr. J. Ereto *Stasys Šalkauskis* ir kun. St. Ylos *Ateitinink vadovas*. Jau su ateitinink sukaktimi nieko bendro neturi kiti du moksliniai darbai. Tai L. Dambri no *Lietuvi veiksmožđi aspektai* ir V. Biržiškos *Aleksandryno* I tomas. Tai daugelio nemiegot nakt darbai. Prie j gal reikt priskirti ir kun. M. Vaitkaus atsiminimus : *Keturi ganytojai*.

Vis d lto laisvieji lietuviai 1960 metais paj gausi pasirod dai liosios literat ros k ryboje. Sakytum, jie netiesioginiu b du labiausiai protestavo prieš s žin s ir k rybos prievartavimus, kokius vykdo Lietuvoje maskviniai satrapai. Juk 1960 metais greta žinom lyrik Pr. Naujokai io, H. Nagio, L. Andriekaus su pirmaisiais eil raš i rinkiniais pasirod du jauni poetai : V. Bogutait su *Veidrodžiu j ros dugne* ir B. Kisielius su *Pirm ja s ja*. Sveikinant šiuos pradedaniuosius, negalima drauge su K. Brad nu nesidžiaugti ir vyresniaisiais.

J tarpe išsiskyr L. Andriekus su savo *Saule kryžiuose*. Tai retos tematikos rinkinys. Jo gausiuose religiniuose motyvuose skamba ir atsiliepia viso pasaulio reiškiniai ir lietuviško žmogaus vairios psichin s b senos. visa tai poetas yra paži r j s krikš ionio humanisto, tikriau Pranciškaus Asyžie io, meilingu žvilgsniu, kuris labiau išskiria du polių : pasaulio K r j ir Išganytoj bei jo k rin žmog . Su juo susitapdina lietuvis poetas su visais savo r - pesiais, darbais, vargais, viltimis, džiaugsmiais ir maldomis. Nors tame lietuviškame žmoguje daug skausmo, tepasakomo simboliais, taiau visa tai nuskaidrina dieviškoji meil , kaip saul , kurios simbolin ženkl sutinkame lietuvi gausiuose kryžiuose bei r pintoj - liuose.

Tod l kryžiai su r pintoj liais bei saul mis yra pagrindiniai simboliai, kuriais L. Andriekus išreiškia dviej poli — Dievo ir žmogaus — s ly ius visatos s rangoje. Kryžius — Dievo meil s ir m s žmogiškos dalios bei vilties simbolis, o saul — gamtinio pasaulio bei žmoni biologinio gyveno gaivintoja ir drauge Dievo simbolis suima beveik visus L. Andriekaus eil raš ius vien didel simbolin vienyb . Šitokio reiškinio lietuvi literat roje dar netur jome. Šitokios vienyb s atžvilgiu *Saul kryžiuose* yra tikras šedevras,

kuris, be to, išsiskleidžia religini meditacij bei mald pavieniais poetiškais spinduliais.

Tiesa, kad šitie spinduliniai pluoštai nevienodai spindingi. Kai kurie jį būtų tapę spindingesniais, jei autorius juos viduje būtų suglaudęs ir šitaip sutrumpinęs. Matyti, kad išsiplėtimo silpnų poetų nuvedė laisvoji eilėdara (be rimų). Šitaip sau pakenkia ne retas poetas, kai nori, kad jo svarias mintis bei vaizdas mažiausia varžytų techninės priemonės. Be to, L. Andriekaus laisvose meditacijose galima pastebėti ir B. Brazdžionio taką. Ji matyti pakartojimo figūrą. Brazdžioniu, kaip racialesniam už Andriekų, tie retoriniai pakartojimai ne kartą (bet ne visada) yra naudingi platiems dramatiniams mostams pabrėžti. Tuo tarpu L. Andriekui, emocialesniam ir intymesniam poetui, nukreipusiam žvilgsnį lietuviško žmogaus sielą, retorinės figūros dažniau pakenkia. Gaila taip pat, kad poetas savo dažnų eilėraščių neglaudino. Šitaip jo kūrybinis protestas prieš prevartiną ateizmą Lietuvoje būtų buvęs dar svaresnis, o laisvam lietuviui suteiktas didesnis estetiškas pasigėrėjimas.

Tačiau 1960 metų dailiosios literatūros svoris glūdi ne lyrikoje, bet prozos kūriniuose, paskelbtuose Vakarų pasaulyje. Jie tais metais lyg nustumę šalį kultūrinio nuosmukio pagrįstus nuogstavimus, nes susilaukti per metus septyni romanai ir dvi apysakos rinkiniai yra nemažas laimėjimas. Jie apžvalgą pradėmė nuo smulkesnių kūrinių.

Vienas tokių yra Vinco Ramono trys apysakos bendru vardu *Miglotas rytas*³⁷. Nors tai nestambi (tik 166 psl.) knyga, tačiau estetiniu atžvilgiu ji viena maloniausi, liudijanti autoriaus aukštą literatūrinį kultūrą bei jo subtiliai puošnų stilių. Tose trijose apysakose V. Ramonas pasakoja apie tris skirtingas meilės pasekmes trimis skirtingais Lietuvos laikotarpiais. Pirmojoje *Migloto ryto* apysakoje rašytojas pavaizduoja jau pagyvenusį žmonį — Rukšieną, Varnagirio ir Žaladuonio — meilę, kaip ji susimezga iširsta dėl socialinių motyvų. Tuo tarpu trečiojoje *Raudonos skarelės* apysakoje V. Ramonas parodo dviejų turtingo kininko (buožės) samdinių, Agotos ir Miko, santykius per pirmąjį bolševikmet. Už Miko neištikimybę meilėje, suviliojus Agotą, ši keršija savo apgavikui kruvinu būdu — ji slapta prisega prie berno nugaros raudoną skarelę, prieš tai brūkšniu nudilinusį raudoną grandbuliui, kuris, lengvai nusitrūkęs, puola raudoną skarelę ir miriopa subado Miką.

³⁷ Išleido Lietuviškos knygos klubas Chicagoje 1960 m.

Didžiausia — antroji *Šalt vanden* apysaka. Joje V. Ramonas vaizduoja kininko Vaiiaus jaunut s tarnait s Uršul s meil jos šeiminink s nui, puskarininkiui Antanui. Bet kai pasirodo, kad šis turi nesantuokin s nel nuo vienos miesto siuv jos, Antano ir Uršul s meil turi iširti, nes tarnait nuo nelaim s nukreipia padien darbinink , senmerg Darata, kuri, brangindama jaun j Uršul , saugo šios skaistyb ir meil , nes kadaise pati buvo susilaukusi k dikio ir apvilta daug kent jo. Uršul s meil ir kova prieš pagundas bei išmintingosios senmerg s meil tai savo globotinei yra domiausios apysakos scenos. Tom dviem kit rašytoj dažnai žeminamoms b tyb ms (tarnaitei ir senmergei-davatkai) nupiešti V. Ramonas pavartojo vis savo subtil vaizdavimo men , kad gyvo grožio Uršul s ir Daratos paveiksluose b t galima nujausti aukšt krikš ionišk kult r , veikusi tas moteris bei j aplink laisvos Lietuvos laikais.

Taip pat apysakos vardu pavadintas R. Spalio k rinys *Alma mater*³⁸, nors iš tikr j tai yra tre ioji dalis serijinio romano apie nepriklausomyb s laik jaunuomen , apie kuri buvo prad j pasakoti to paties R. Spalio *Gatv s berniuko nuotyčiai*. *Alma mater* knygoje sutinkame ten matytus veik jus, kuri dalis, jau buvo vaizduojama romane *Ant ribos*, kaip moksleiviai ir abiturientai vienos Kauno gimnazijos. Šios dalies buv moksleiviai, draugai, kaip Al j nas, Ruseckas, Noreiša, vaizduojami *Alma mater* tome jau kelemeiais studentais, o Sereika — šauniu karininku. Tarp Kauno ir Vilniaus student pasirodo ir nauj veik j , tarp kuri svarbiausia pirmamet , nuo Panevžio kilusi, student Irena Paberžyt . Su ja nuoširdžiai susidraugauja min ti trys draugai. Du j simyli j , ta iau tik vienas, technikos studentas Al j nas susilaukia Irenos meilingo pritarimo. Bet šis neolituanas, skaudžiai išprovokuotas, turi nelaim s susipainioti su Gražina, j išprieivartaudamas. D l to nebeapaksdamas sav s, jis net galvoja nusižudyti, skrisdamas l ktuvu. Bet t pa i dien (15 birželio 1940 m.) ateina staigi žinia apie sovietini tank invazij Lietuv . D l to Al j nas pasiryžta savo asmenin gyvenim skirti t vyn s laisvei ginti.

Nuo pagrindinio *Alma Mater* vertinimo reikia susilaikyti, kol pasirodys kiti serijos tomiai, bet jau iš šios dalies galima spr sti, kad žymus vaidmuo teks Al j nui. Gal dar verta pridurti, kad *Alma mater* veik jai atrodo ryškesni negu *Ant ribos*. T r b t, autoriui taip iš jo tod l, kad studentai atrodo individualesni negu mokslei-

³⁸ Vilties leidinys Clevelande 1960 m.

vai. Bet autorias noras *Alma mater* tome parodyti gaus b r veik j kliudo suvokti aiškias veiksmo linijas.

Nuo toliau ir plaiau negu R. Spalis Lietuv yra palietusi Al R ta-Nakait su savo dviem romanais *Saul tek* ir *Motinos rankos*³⁹. Šiėdu k riniai eina rašytojos suplanuot roman serij vardu *Didžioji meilė*, kuri reiškia ne k kit, kaip lietuvi gaivalin prisirišim prie t višk s ir t vyn s.

Pirmajame romane, *Saul tek*, Al R ta savo žvilgsn yra nuk lusi gana tolimus Lietuvos nelaimi metus — didij bad ir mar, kurie aštuonioliktojo amžiaus pradžioje (1709-1711 m.) kapus nusineš apie tre dal Lietuvos gyventoj. Iš an skaudži rykš i rašytojai geriau pasisek pavaizduoti mar, kurio šiurpulingumo nebepakeldami du jauni baudžiauninkai — Sofija-Ugn ir Baltrus Galginas, — gyven skirtingose Lietuvos provincijose, pab go nežini, bet atsitiktinumo suvesti prad jo nauj bendr gyvenim. Silpniau autorei pavyko pavaizduoti bad, ta iau daug d mesio ji paskyr atskleisti sunkiems baudžiaunink santykiams su aristokrat dvarais. Bet, kadangi prie t socialini santyki rašytoja sustojo du kartu, tai antrasis, kai ji vaizdavo jaunojo Baltraus gyvenim, iš jo pilkesnis ir tartum nebereikalingas. Iš veik j Alei R tai geriausia pasisek Sofija-Ugn. Ji graži fiziškai ir psichiškai — jautri, energinga, darbšti, linksma. Tod l visai suprantama, kod l marui papjovus visus jos namiškius ir mylim bernel, Ugn pasiduoda savisaugos instinktui, paniškai b gdama nežini.

Nors autor savo romane *Saul tek* dav ne vien tikim vaizd siaubingais metais, ta iau jos vaizdavimas stovi ar iau akvarel s negu prie sodriosios aliejini s tapybos. Pagaliau ia negalima reikšti ir dideli reikalavim, nes bado ir maro gyvenimui rašytoja neturi savo pa ios patyrimo.

K rybiškai didesnio užmojo skaitytojas turi teis s laukti iš antrojo Al s R tos romano, kuris vadinasi *Motinos rankos*. J autorei medžiaga vaizdavimui buvo prieinamesn. Ji gal jo remtis ir savo patirtimi, kuri taip pat paž stama ne vienam skaitytojui. O šis nesunkiai pastebi, kad *Motinos rank* kompozicija atrodo be tr kum, koki neišvengta *Saul tek*. Tiesa, kad *Motinos rank* romanas, sutelktas apie vien centrin veik j, Emilij Kunigiškyt - Petronien, sudaro lyg jos biografij. Bet n viena jos vieta negaluoja kronikiniu pilkumu. Gal kitaip ir negal jo b ti, kai autor suman

³⁹ Abu romanai *Nidas* klubo leidiniai Londone 1960 m.

heroj vesti per ilg laiką tarp — nuo spaudos draudimo Lietuvoje iki kolchozin s baudžiamos sovietin je santvarkoje. Šitokiam periodui rašytoja tur jo daug medžiagos tiek iš Emilijos, tiek iš lietuvi tautos gyvenimo, kad visus duomenis b t paj gusi paversti gyvais vaizdais.

Geriausiai, vaizdingiausiai, su jausmine šiluma Alei R tai pasisek parašyti *Motinos rank* pradži (Emilijos jaunyst) ir jos gyvenimo pabaig (Emilijos gili senatv). Emilijos Petronien s dvasinei vienatvei kolchoziniame skurde nupiešti rašytoja suk r sp ding vaizd ir smulkmen , kurie t netrump epizod padar meniškai gyv ir elegiška šilt . Sant riais žodžiais pavaizduotos Petronien s laidotuv s atrodo tipiškoms, kiek apie jas galima spr sti iš fotografij , ateinan i iš sovietinamos Lietuvos. Tai geras liudijimas rašytojai.

Ta iau šito neb t galima tarti apie *Motinos rank* romano vidur , kur Al E ta pasakoja Petronien s šeimyniškus bei kiškus sunkumus tarp I ir II pasaulini kar . Šiam beveik 25 met laikotarpiui rašytoja dav daug fakt , iš kuri suprantame Petronien s r pes ius ir vargus d l reikalo išmaitinti bei išauginti nuolat did jan i šeim (jos vyras — lengvab dis tinginys), ta iau jiems stinga vaizdingumo bei sugestyvi detali , kurios žadint skaitytojo vaizduot . Perdaug pasitik dama savo talentu nat raliai lengvai pasakoti, rašytoja nuslydo pilk dialoguot vienos moters-kaimiet s biografij , bet permažai d jo tikro rašytojiško darbo, kad tos motinos gyvenimo vaizduose atsiskleist jos siela.

Tarp gausi romano fakt nematyti n Petronien s-motinos pasiaukojan ios meil s, apie kuri raš kai kurie *Motinos rank* recenzentai. Jei Špokien s, nešan ios snape vabzdžius maitinti špokiukams lizde, nevadiname pasiaukojimu, tai ir dainingosios Petronien s gausins kiškus r pes ius ir asmeninius vargus vaik labai netikt apšaukti pasiaukojan ia meile. Ta Emilija Petronien greičiau žmogiškos r šies malonus špokas, ar kita paukštel , kurios instinktyvioje meil je vaikams neatsiskleidžia s moninga dvasia, padaranti motinas savo vaik nepamainomomis mokytojomis ir aukl tojomis.

To pasigendame romane, nes be pamokymo vaikui nuvežti senuiui dovan ir pabu iuoti jam rank , be patarimo jau pa g jusiam Volungui pasekti Vaižgantui, Petronien kitokiose aukl tojos pareigose nepasirodo. Nejaugi ji netur jo r pes i , mokydama savo vaikus poteri , arba melstis bažny ioje, arba ruošdama prie pirmosios komunijos ? O kur kova su vaik prasidedan iais pro iais, su

kaimyn vaik neigiama taka ? Ar Petronien nepasvajodavo garsiai, kad nors vienas s nus tapt kunigu ?

Tik šitie klausimai nesuprastini kaip priekaištai rašytojai, nes toki motin kaip Al s R tos Petronien Lietuvoje buvo šimtai. Tod l ir jos pilkas atvaizdas atrodo tikinantis, nors gerokai skirtingas nuo to, kok mums yra palik s P. Rimša savo skulpt roje, kurioje kaimiet motina prie ratelio moko savo s nel skaityti. Tai buvo motina, kuri tarp gausi kišk darb veik savo vaikus ne tik pavyzdžiu, bet juos ugd aktyviai, kad jie tapt švies s, dori, tikintys žmon s. Šitokios kaimo motinos dav Lietuvai t kstan ius vairi r ši ir laipsni šviesuoli , kurie atk r Lietuvos valstyb ir tebeginia jos krikšionišk kult r sunkiausiose s lygose.

Nedarant Alei R tai priekaišto d l Kunigiškyt s-Petronien s atvaizdo tikrumo, vis d lto negalima neapgaillestauti, kad rašytoja neva tipiškoje kaimiet je motinoje nepasteb jo dvasini -moralini bruož , o atvaizdavo tai, kas bendriausia ir matomiausia bet kokio luomo ir bet kokio krašto motinose. Tod l ir po *Motinos rank* pasirodymo lietuvi literat roje dar neturime kaimiet s motinos literat rinio atvaizdo, o vis turime tenkintis M. Pe kauskait s atvaizduota motina aristokrate Daugirdien s personaže (*Sename dvare*). O vairi luom motin paveikslai b t labai reikalingi tiek pedagoginiu, tiek patriotiniu atžvilgiais.

Lietuvos praeities gabaliuk , patriarcbališkos Lietuvos, nepaliestos technikin s civilizacijos, 1960 m. atvaizdavo Pulgis Andriušis savo *Rojaus vart* apysakoje ⁴⁰. Tik šiam k riniui pasirodžius, vienas recenzentas j pavadinu neeiline knyga d l P. Andriušio vaizduojamojo stiliaus, nors drauge prid r , kad d l gausyb s provincializm ir barbarizm romanas prašosi priedui žodyn lio. Ši pastaba sakyt , kad *Rojaus vartai* – lyg pusiau literat rinis darbas, nors ir pavadinus oficialiai apysaka. Iš tikr j ši knyga turi panašumo su Tumo Vaižganto *D d mis ir d dien mis*. Skirtumas tarp j tas, kad Vaižgantas savo etnografišk veik j likimus bei j atvaizdus glaudžiai susiejo su socialiniu-istoriniu fonu, parodydamas Mykoliuk , Severij ir Geiš beveik kaip baudžiavin s santvarkos aukas Aukštai i kaime. Taip ten iškilo rimta moralin ir socialin problema. Tuo tarpu *Rojaus vart* vaikai jokia socialine problema nesusieti, nes vis laik prieš skaitytojo akis stovi smulkmeniškias vaik gyvenim lis su j žaidimais ir pramogomis Aukštai i kaime.

⁴⁰ *Nidas* klubo leidinys Londone 1960 m.

Tie miniati riniai paveiksl liai taip pat nesusieti jokia fabula ir jokiū žymesniu centriniu veik ju, bet perduoti judri sp dži forma. Kad jie neb t nuobod s d l gausi smulkmen ir d l nevisai literat rin s kalbos, P. Andriušis tuos vaik gyvenimo paveiksl lius sud liojo dviem kontrastin m plotm m — žiemos ir vasaros. Per kelet puslapi pavaizdav s vaik uždar , nuobod gyvenim gry ioje bei užpe kyje žiem , jis staigiai peršoka vasaros žaidim kluonienoje prisiminimus, kurie vaizduojamai taip pat realiai kaip žiemos miniat ro s. Šiais kontrastingais plan kaitaliojimais rašytojas išvengia monotonijos, bet organišk os menin s vienyb s nepasiekia: tuos *Rojaus vart* epizod lius, kaip dailininko eskyz album , galima prad ti skaityti neb tinai nuo pat pradžios, bet j sudarytas bendras sp dis pasiliks tos pa ios prasm s — žiem tamsokos gry ios aplinkoje vasaros pramogos bei nuotyk liai už vart kluonienoje vaikams atrodo kaip rojus.

Šitokiai neprobleminei prasmei išreikšti bei suvokti gal t užtekti keli kontrastišk epizod li , bet P. Andriušis iš j sudar vis sistemin album . Ta iau, kad ir kaip beb t dom s bei spalvingi tie pavieniai piešin liai, jie vis tiek pasilieka vadas k rin ar k rinus. Šituo nesunku sitikinti, sugretinus *Rojaus vart* apysak su to paties P. Andriušio novele *Sugr šk Sorento* (rinkinyje *Anofus j ežero*). Ji sukurta taip pat iš sp dži , patirt klajon se po subombarduot per kar Berlyn . Užuo pasakoj s j vis gausyb , jis pasitenkino keliais, juos sutelkdamas aplink tremtinio Sirg dos nevilt surasti savo šeimai kambar bei aplink dainel *Sugr šk Sorento*. Štaip jis suk r vien gražiausi šedevriuk apie tremt . Tuo tarpu *Rojaus vartuose* vaizdeli iš kaimo vaik gyvenimo jis pririnko tiek daug, jog atrodo, kad ne tiek rašytojas vald medžiag , kiek ši rašytoj .

Šituo konstatavimu neketiname neigti nei P. Andriušio didelio sugeb jimo pasakoti, nei jo turtingos atminties, nei judrios vaizduot s, nei gausaus bei vairo s žodyno : šios brangios k rybin s dovanos, ypa vaizduot s žyb iojimai, *Rojaus vartuose* matyti labai aiškiai; ta iau jos ten nepakankamai disciplinuotos — pasklidusios tarp daugyb s eskiz . Apgailint šitok talento švaistym , negalima nematyti P. Andriušio pastang kontrastuojan i vaizdeli sistem pagr sti iš vidaus. Tai jis stengiasi pasiekti vadinamuoju simultanišku vaizdavimu, kai vienu ir tuo pa iu laiku rašytojas nori pavaizduoti vykius bei j sp džius, priklausan ius iš tikr j dviem skirtingiem laikam — dabar iai ir praei iai.

Tose *Rojaus vart* vietose, kur P. Andriušis pasiekia netvarkingos kalbos rekord , išsdamas sakinius per vis puslap ir ilgiau

(140-141, 170-171 psl.), tas simultaniško vaizdavimo metodas yra ryškiausias. Bet jis nepadidina tvarkos, o sustiprina maišat, nes pavaizduoti dabart ir praeit tuo pačiu laiku tegalima retais atvejais ir trumpais momentais, nepadarant iš to sistemos, kaip pasiėg P. Andriušis *Rojaus vartuose*, kaitaliodamas kontrastiškai savo žaidžiančių vaikų spūdžius. Atrodo, kad nepajūgamas suvaldyti vaizduot, atmint bei kalbų sistemos rašytoj pirmyn ir neleido atlikti gausios medžiagos atrankai bei apdailai, kad susikurtų organiška vienybė iš vidaus. Spontaniškai gali nepakankamas apvaldymas skatinti P. Andriušio improvizacinius eskizus, iš kurių jis padarė sisteminį albumą apie vaikų etnografinius žaidimus bei pramogas Aukštaičiuose.

Ne smulki etnografinė Lietuvos praeitis, bet netolimus tragiškus metus skaitytojų nuveda Vytauto Alanto stambus romanas *Tarp dviejų gyvenimų*⁴¹. Jis vaizduoja pradžiūti lietuvių ginkluoto pasipriešinimo, kuris išsivystė sovietų armijoms antru kartu okupavus Lietuvą 1944 m. vasarą ir truko apytikriai iki 1953 m. (Stalino mirties). Savo romanui V. Alantas pasitenkino to garbingo ir tragiško sūjų džiū keliais pirmaisiais mėnesiais, kada Sovietų Sąjungos armija tebuvo už mus Aukštaičių, o rusai vokiečių frontas dar juos per Žemaitiją, t. y. kada dar daugelis lietuvių tikėjo, kad sovietinė okupacija ilgai netruksianti, o lietuvių ginkluotas pasipriešinimas fronto užnugaryje greičiau priartins laisvą dieną. Panašia optimistine nuotaika baigiasi ir romanas *Tarp dviejų gyvenimų*, kai pirmasis organizuotas miško broliū dalinys — *Geležinio vilko būrys* — sumušė rusų politinės policijos dalinį, o to mėšio pabaigoje upė tarp lavonų kvailai žuvo pikčiausias lietuvių persekiotojas pulkininkas Šuvalovas.

Tarp dviejų gyvenimų romanas autorias yra suplanuotas triū jose plotmėse: politiškai visuomeninėje, psichologinėje ir veiksminėje. Kadangi viena šitū plotmė nenukentė rašytojas buvo priverstas ieškoti kompromisū. To rezultatai iš jo gana patenkinami. Politiškai visuomeninė spriežastys, išprovokavusios lietuvių rezistencinį dū, romane parodytos vairios, nors ir susibūgavienė, kartais instinktyvū, polinkū pasipriešinti rusū ir vietiniū komunistū savivalei ir prievertai; tik rezistentū organizuotas gyvenimas pavaizduotas gal pagražintai. Kariški bei kitokie veiksmai ir žygiai romane autorias taip sutvarkyti, kad skaitytojas juos sektū su dideliū

⁴¹ Lietuviškos knygos klubo leidinys Chicagoje 1960 m.

d mesiu. Ta iau jie n ra gryni nuotyčiai, nes Alantas juos stengiasi pagrįsti rizikingo gyvenimo būtinybėmis ir veiklos psichinėmis sąlygomis. Veikiančios veiklos atvaizdai, kurių vardais galima priskaičiuoti iki 20, yra individualūs ir ryškūs, nors tamsios ir juodos spalvos beveik be išimties priskirtos rusų enkavedistams bei jų artimiausiems pataikams.

Tik, kai ne vienas lietuvis romane pastatomas tarp gyvenimo ir mirties, kraštutinėje egzistencinėje situacijoje, autorius turėjo gerą progą pažvelgti giliau žmogišką būtbūties bei jos prasmę. Šitoks žvilgsnis ypač tiko *Celežinio vilko* būrio vado seseriai Raitai Radvilaitei, kuri rusų enkavedisto išprievartauta, buvo labiausiai sukrėsta, o savo charakteriu gal net pranašesnė už vyrus. Tai tiko ir kunigui Svyruui, kuris taip pat kaip Raita žuvo per mūšį. Ta iau vieną ir antrą V. Alantas paliko lyg pusiaukelėje iki sielos gelmių. Tiesa, siekiant romane intensyvaus veiksmo, gal kitaip nebūvo galima.

Veiklos psichinę sąsają analizėse pažymėtina malonė atvejų sudaro beveik trečiąją dalį — Vera Šuvalova, karjeristo ir oportunisto pulkininko Šuvalovo žmona. Tai surusėjusi lietuvė, kurios tėvai gyveno Rusijoje, nors buvo kilę iš Paberžės apylinkių, kur sukonzentruoti romano veiksmas. Ant kapinių pagrobtai ir nugabantai *Celežinio vilko* stovyklavimui Verai didelę spūdį paliko ten sutiktas lietuvišviesuolių moralinis idealizmas ir žmoniškumas, kokį ji anksčiau buvo pastebėjusi daktarės Ados Radvilienės, gydytųjų Šuvalovų šeimoje, asmenyje. Tie trumpi susitikimai su lietuvišviesuoliais, įtarpe būrio vadu Domu Radvilu, Verai Šuvalovienei leido žvelgti moralinį prarastą tarp jos vyro bei kitų rusų enkavedistų, iš vienos pusės, ir rusų persekiojamą lietuvių, iš kitos. Todėl šioje hedonistinėje moteryje vyko didelis pasauližinis lūžis, kokio nepergyveno lietuvis komunistas Aušrys (nors jis pradėjo kovoti prieš rusus, bet liko komunistas). Veros atsivertimo ir mirties trumpas epizodas yra viena geriausių romano vietų.

Tarp dviejų gyvenimų romane centrinio stuburo vaidmenį V. Alantas paskyrė Radvilų šeimos nariams. Jiems ir jų tėvams, komunistų nužudytiesiems ir sudegintiems jų tėvams namuose, rašytojas savo romanu statė lyg pomirtinį paminklą, kuris taip pat skirtas pagerbti Lietuvos sunaikintiems kininkams, kurie, darbuojantys ir kultūringi, išugdė lietuvių tautai vadovaujančią šviesuomenę. Be abejojimo, šis romanas taip pat yra paminklas tiems Lietuvos vyrams ir moterims, kurie apsisprendė verčiau mirti kovos žiauriuose aplinkybėse savo gimtojoje žemėje, negu vegetuoti sovietinės prievartos vergijoje, arba deportuotiems Sibire. Šis V. Alanto motyvas nuteikia lietuvių romano skaitytojų primiršti savo reiklumą, kai rašytojas miško brolių

veikl vaizduoja šiek tiek šventadieniškai. Sakysim, jis vengia parodyti, kaip *Geležinio vilko* partizanai apsirūpinę maistu, nors tai buvo gyvybinis reikalas priešingas didvyriškumui. Pagautas romano patriotinis nuotaikos skaitytojas taip pat pamiršta, kad V. Alanto kalba vietomis pakrypsta žurnalistiniais stiliais, nors apskritai ji pakankamai vaizdi.

Iš Lietuvos toli vakar tremti bei išveikti skaitytojus 1960 metais nukėlė J. Kralikauskas ir J. Gliudė.

Juozas Kralikauskas savo romanu *Šviesa lange*⁴² atvaizdavo lietuvius, laisvus tremtinius, labai neprastose aplinkybėse — Kanados aukso kasyklose. Tai jau pagrindinis autoriaus žvilgsnis buvo nukreiptas ne tik brutali, laukinė Juodosios gulbės degraduojanti aplinka, bet daugiau dviejų lietuvių šeiminių dramų, kurių prisijungę pergyventi aukso kasykloje dirbančiam, buvusiam mokytojui Dainiui ir jo jaunutei žmonai Giedrei todėl, kad jos dviejų tautietis, buvęs miškininkas Kvedaras, savo seksualini smagum medžioklės nepasitenkino vietinė patvirtusią igonę Georgina, bet sigeid švarios ir šiek tiek naivios Giedrės, kuri su sėmeliu neseniai buvo iš Vokietijos atvykusi pas savo vyrą. Kvedaro donžuaniškos klastos, Giedrės pusiau sėmingas nuopolis su juo, jos nelaimingos susikrimitimas bei prisipažinimas vyrui, Dainiaus skausmas ir jo keršto jausmas Kvedarui, nuskriaustos šeimos išvykimas iš kasyklų ir Kvedaro žuvimas nuo kerštaujančios Georginos rankos sudaro svarbiausius *Šviesos lange* epizodus, kuriuos dar papildė buvęs seminaristas, alkoholiku tapęs Alkaitis, Kvedaras ir Georginos vyras Džimas.

Tai jau stipriausias *Šviesos lange* epizodas yra Giedrės susigriaužimas dėl savo nuosmukio. Jos prisipažinimas ant kelių savo vyrui graudžiai prasmingas: «Per mūsų jungtuves aš gi nieko daugiau neturėjau tau dovanoti — sako Giedrė. — Nieko kita: tik švarą savo kūnui ir mylinčią dvasią. Tai vienintelis mano kraitis buvo. Tik kūnas, mano dvasia išlikus ta pati. Bet kūnas jau subiaurotas. Mūsų šeima išniekinta»⁴³.

Šitą Dainių dramą pastatydamas savo romano centre, J. Kralikauskas siekia dviejų tikslų. Viena, jis nori parodyti, kad prieš brutalią, degraduojančią, morališkai žlugdančią kasyklų aplinką sunkiai bepajėgia kovoti ir nesutepta išlikti net labai skaidrios sielos moteris, kokia buvo Giedrė Daunienė. Antra, rašytojui buvo svarbu, kad fiziškai susitepusi Giedrė, dvasiškai nesusmuko, nes klasta ir kitokia moralinė tamsa nepajėgė veikti jos dvasios. Simboliškai kalbant,

⁴² *Nidos* klubo leidinys Londone 1960 m.

⁴³ *Šviesa lange*, 210 psl.

jos krikščioniška siela su jautria s žine ir yra ta šviesa namelio lange, prieš kuri begalin s nakties tamsa pasirodo be g . Šitaip savo romane *Šviesa lange* J. Kralikauskas išsprendžia k no ir krikščioniškos sielos santykius. Tos dvasin s šviesos švyt jim jis atskleidžia taip pat Dainiaus ir alkoholiko Alkai io asmenyse, nors švyt jimui graso alsinantis, monotoniškas fizinis darbas ir aplinka be jokios sielos kult ros, kuri ner pi Georginai ir kuri niekina Kvedaras, nes j tedomina tik jo k nas ir moteris. Štai kod l be joki s žin s priekaišt t jis sugriauna Daini šeim . Tiek vaizduodamas ia pamin tus savo ryškius veik jus, tiek atskleisdamas Daini šeim in dram , J. Kralikauskas vartoja vaizdži , sugestyvi , trumpo sakinio kalb . taigumo besiekdamas, jis tik per stipriai yra pam g s esam j laik , tuo susilpnindamas vairum .

Baigiant reikia pasakyti, kad d l visažmogiškos jautrios problemos, atskleistos brutalios egzotikos aplinkoje, *Šviesos lange* romanas yra iškil s europin lyg .

Nors skurdesne kalba parašytas, bet panaš lyg yra laim j s ir Jurgio Gliaudos *Šikšnosparni sosto* romanas⁴⁴. Jame rašytojas vaizduoja Lietuvos šviesuoli gyvenim Amerikos miestuose, kuri technikin je-komercin je civilizacijoje jie neranda sau vietos nei socialiniu nei ontologiniu požiūriu, nors kai kurie mados ir karjeros laiptais kopia aukšt j amerikie i visuomen . Šitaip rašytojo steb jimo lauk romane patenka karininkai, gydytojai, dailininkai, rašytojai, juristai, mokytojai, ta iau romano ašyje stovi buv s teis jas Petras Alksnis ir jo žmona Karus , buvusi mokytoja.

Alksnis savo sieloje yra racionalistinis skeptikas, kuris myli savo priešingyb , giliai tikin i ir krikščioniškai gyvenan i žmon Karus . D l šitos meil s Lietuvoje jis vyk d krikščioniškas pareigas veidmainiaudamas sau. Netek s savo t vyn s ir atsid r s svetimos civilizacijos aplinkoje, Alksnis vis labiau pradeda justti savo ontologin vienišum . Jis stengiasi j visaip nugal ti, net galvoja gr žti Lietuv per Soviet ambasad , tik žmona tam pasipriešina. Bet gyvenimas nesiliauja griov s jo iliuzij , kuri netekimas apnuogina jo b t . Neranda jis šiltesni santyki su negausiais lietuviais, nepaj گیا jis atramos rasti n amerikietin je visuomen je. Ji Alksn net nuskriaudžia, nes atima dukr R t , kuri išteka už biznieriaus kvakerio, o šis d l tolerancijos ir savo biznio uždraudžia R tai priimin ti savo t vus, tuos netolerantiškus pab g lius, kurie nemyli komunist ir gali pakenkti jo karjerai.

⁴¹ Lietuviškos knygos klubo leidinys Chicagoje 1960 m.

Sm g suteikia Alksniams ir j antroji dukrel Vida, kuri su mo-
iute buvo deportuota Sibir 1941 m. birželio mėnes. Kai su so-
vietine ekskursija ji atvyksta Amerik ir aplanko t vus, šie pamato,
kad pasiilgtoji dukrel jau surus jusi, ištek jusi už ruso ir augina
rusel Seriož , nors slaptai Lietuv gr žti t vams nepataria. Šis
dukters vizitas tampa tokiu sm giu vargšei Alksnienei, kad ji sunega-
luoja ir staigiai miršta. Šitaip skeptikas Alksnis senatv je nebetenka
stipriausios atramos — meil s, kuri šild jo gyvenim ir dar rišo
su b timi. Gav s senatv s rent , jis vienas apsigyvena tarp svetim-
tau i neturtingiems pensininkams skirtame bendrabutyje. Tarp
jo kambar lio nuog sien Alksniui atrodo, kad palub je kabanti
lempa per šviesi: belieka tik jai užgesti, kad šitaip beprasme
tamsioje neb tyje užsimerkt ir jo lik s gyvenimas.

Šitokiu būdu romane atskleidamas netikinio asmens ontolo-
gin vienišumas, J. Gliud drauge pavaizdavo reikšm veiklios krikš-
tion s, kokia yra vyrui atsidavusi, degraduojant darb dirbanti
Alksnio žmona. Tai jau skurdus Alksni gyvenimas gali b ti simboliu
nesuskaitomai daugybei t vyn s netekus asmen , o teis jo Alksnio
ieškojimas sau atramos kasdienin je b tyje ir iš to kylanti drama yra
viena iš labiausiai žmogišk problem visais laikais. Joje ir gl di
Šikšnosparni sosto reikšm , nes lig šiol tokios problemos romano
lietuvi literat roje nebuvo.

Šikšnosparni soste yra su visu romanu nelabai glaudžiai susietas
epizodas *Valkatyno giesm* , kuri pagal amerikietiškas padugnes,
sutirštintas vaizduot s, yra paraš s lietuvis Rataitis, tur b t, siek-
damas skandalinio originalumo ir nebetur damas pasakyti ko nors
pozityvaus. Atrodo, kad *Valkatyno giesme* J. Gliud nori sp ti
savo kolegas rašytojus nesimesti nihilistinio siurrealizmo šiurp ,
kok demonstravo A. Šk ma, savo *Baltoje drobul je* (1958), kai buvo
rašomas ar planuojamas *Šikšnosparni sostas*. Skaitant *Valkatyno
giesm* , sunku nesp lioti, kad J. Gliud nor jo vaizdžiai parodyti
rašytojams nihilistini ekstravagancij bergždum , nes lietuviu
mestas nešvarumas tarptautin komercin s literat ros m šlin
srov vis tiek pasiliks gal niekieno nepasteb tu epigonišku gestu
svetimiesiems, o beginkliams, pikt j g blaškomiems lietuviams tai
gal t tapti nuodais, panašiais tuos, kokius sodo sraig ms nuodyti
barsto *Valkatyno giesm* s autorius Rataitis.

Greta šio rašytojo ekstravagancij J. Gliud dar atskleidžia
tapytojo Raud no avangardistines pastangas sudrebinti amerikie ius
savo *Pilvu*. Nors už š paveiksl parodoje tapytojas laimi snob
premių , ta iau kiek šitokia tapyba jis pasitarinaus lietuvi kul-
turai ! Ar šitokios pastangos vertesn s už *Valkatyno giesm* , tartum

klausia Giedė . Šitaip Ratai ir Raudonai pavyzdžiais išplėsdamas lietuvių švietimo problemą švietimoje Amerikos civilizacijoje, rašytojas jais parodo, kad kiekvienas asmuo yra dabar mažai kuo prasmingesnis už teisę jo Alksnio likim . Taigi, tiek šita lietuviškos temos puse, tiek visuomeniškai problema apie netikinčio žmogaus (Alksnio) situaciją būtų, *Šikšnosparnių sosto* romanas pasirodo kaip vienas domiausių ir giliausių kiekvieno lietuvių literatūroje.

dailiosios prozos kūrėjų 1960 metais taip pat buvo sujungęs produktyvusis Aloyzas Baronas. Savo laisvą vaizduotę pastatęs, *Vieniš medži* nedidebame romane jis mėgino duoti prognozinį vaizdą to Lietuvos gyvenimo, koks jis galėtų atrodyti po bolševikų pasitraukimo iš Lietuvos. Kadangi *Vieniš medži* prognozė jau iš dalies yra demontavęs gyvenimas, ia užteks pažymėti, kad tai buvo domi, nors ir siauroka, pastanga žvelgti Lietuvos ateitį .

Jeigu, — eidami pabaigą, — dar prisiminsime, kad Vyt. Tamulaitis 1960 m. išleido dvi knygeles jaunimui apie svirplio muzikanto keliones, tai tuomet daibosios prozos derbus pasirodys visai nemažas. Jei prie jo dar pridėsime lyrikos kūrinius, tai laisvųjų lietuvių literatūrinę kūrėjų 1960 metais atrodys visai gražiai. Ir, turėdami, nebus nusizengta tiesai, pasakius, kad kiekybiškai ir kokybiškai atžvilgiais šis kiekvienas derlius gerokai pralenkia tuometinį sovietinį lietuvių literatūrą, kuri vairiai remia valstybinis išdas, didelis bibliotekų tinklas ir gausūs skaitytojai. To viso neturi lietuviai rašytojai laisvame pasaulyje. Bet jie turi nemiegotas naktis, tuometyns ilgesys, sūžinys ir žodžio laisvumą, kurie visi kiekvienai daugiau reiškia negu riebus honoraras. Jie nepavydėdami rašytojams, dirbantiems okupuotoje Lietuvoje, lietuvių dailiojo žodžio menininkai Vakaruose vis dėlto be jokio susitarimo pademonstravo savo 1960 metų kūrinius, kurie reiškia laisvumą ir tuometyns meilę bei tremtinių kiekvienas ryžtas. Bet ar tai supras tuometyns?